

1. Bevezetés

Pap Gábor Vilonyán született, épp 180 esztendeje. Földi pályafutását Komáromban, mint református püspök fejezte be. Életéről mindezek ellenére, csak igen keveset tudunk. E munkánkkal ezt a hiányosságot szeretnénk pótolni, s falunk híres szülöttjének életéhez, újabb adalékkal szolgálni.

A rendszerváltás újra fellendítette az önkormányzatiságot, s a centrális berendezkedés mellett, települési szinteken megadta a lehetőséget a helyi érdekek, fejlesztési irányok aktívabb képviselésére. Egy-egy közösség összetartó erejét erősíti a közös múlt, a jelen együttes küzdelme a jövő építése céljából. A közös múlt kutatása, a megismert értékek ápolása mindannyiunk feladata. Vilonya egy kis – hatszáz lelkes, Árpád-kori – falu Veszprém megyében a Bakony DK-i lába és a Mezőföld ÉNy-i területének határán. A fehérvári káptalan, később a törökidő idején a palotai vár, végül a Zichy birtok egyik települése. Lakói eleinte katonáskodó elemek, akik később jobbágyi helyzetbe süllyednek. A 19. század folyamán lakói szabad parasztbirtokosokká válnak. A reformációt követően uralkodó vallásként a református honosodik meg, s még a 20. század elején is 90 %-ban¹ lakják kálvinista hívek. A folyamat során Árpád-kori temploma falai is „kifehérednek”. 1827-ben, a templom szomszédságában lévő paplakban született Pap Gábor. A mozgalmas 19. század, és főleg annak második fele kihatott az egyének mindennapjaira. Ha valaki püspökké lett, bizonyára tevékeny részese ezen történeti eseményeknek.

Ennek a gondolatnak a tükrében a püspök életével kapcsolatban igen sok kérdés vetődik fel, melyekre igyekszünk válaszokkal szolgálni. Kiadványunkban a püspök életét - részben az ország ügyeivel párhuzamosan – több szakaszra különítve tárgyaljuk. Tettei tükrében, igyekszünk objektív képet alkotni Pap Gábor személyiségéről, miközben bemutatjuk az ifjút, a lelkészt, az esperest, végül a püspököt.

¹ Dr. Dornyai Béla, Bakony, Budapest 1927. 140-141.

2. Pap Gábor ifjúkora

Pap Gábor 1827. szeptember 10-én született a Veszprém megyei Vilonyán. Édesatyja Pap István református lelkész és Veszprém egyházmegye főesperese. Édesanyja Oláh Klára. Pap Gábor a reformkor gyermeke volt. Életét nagyban meghatározta származása és neveltetése.

Az egyén életútja a rendi társadalomban szinte előre meghatározottnak tekinthető. A nemes fia az iskoláztatás után hivatalt vállalt, esetleg katonának áll, míg a paraszt gyereke a munkára nevelődik. A valamely egyházhoz való tartozás az élet számos területén volt döntő tényező. Számított a párválasztásnál, hivatalviselésnél, a társadalmi érintkezésben és a politikai kapcsolatokban. Az egyházak kulcsszerepet játszottak a kulturális életben. Tágabb értelemben művelődési, oktatási szerepük, időnként hitéleti feladataikat is felülmúlta. A vallási, rendi, nemzetiségi tagoltság folytán az oktatási rendszer szervezete és tanulmányi rendje nem volt egységes. Az iskolahálózat felekezetenként alakult ki, egyházi intézményrendszernek számított. A protestánsok többsége a helvét – református, kálvinista, egyneműsége okán a „magyar vallásnak” is nevezett – hitvallást követte. Az 1,85 millió hívő a lakosság 14%-át tette ki. A reformátusoknál is a lelkészek növekvő oktatásszervező és népnevelő szerepe erősödött.

Apai nagyapja – szintén Pap István – elszegényedett nemes volt, aki néptanítóként működött. Az ifjabb Pap István 1790-ben született, s grammatikai tanulmányait 12 évesen kezdte meg Pápán. Neves pápai tanároktól tanulta a felsőbb tudományokat, s kitűnő eredménnyel végezte azokat. 1816-ban hazáját elhagyva, több külföldi egyetemet is felkeresett továbbképzés céljából. Hosszasabban Marburgban időzött, ahol szorgalmával és tudományos buzgalomával kivívta, hogy az akadémiai tanács idegenként is jutalomra méltatta. A hazafele utat egy rövidebb bécsi megállóval szakította meg, majd Tótvázsonyban segédlelkésszé hivatalt vállalt. 1818-ban Vilonyára hívták rendes lelkésznek. Vilonyán írta meg legjelentősebb művét, a „Vallási egyesülés

ideája”-t 1823-ban. Nem csak a protestáns, de a római katolikus egyházak egyesülését sürgette. Nézete szerint egy magasabb keresztyén élet kultuszában való egyesülést, a tanokon való felülemelkedést kellene megvalósítani. A merész és szokatlan eszme felkavarta a kedélyeket, a kancellária betiltotta röpiratát. Az olvasóközönség kíváncsiságát és lelkesedését jelzi, hogy a tiltott könyvből pár hét alatt kétezer példányt kapkodtak el, ami az akkori irodalmi viszonyok közt - midőn egy Kazinczy alig tudta kinyomtatni munkáit - példátlan eset.² Különböző hitfelekezetek szóltak elismerően a munkájáról, s vitatkoztak azzal. Kiemelendő a jeles Guzmics Izidor bencés hittanár, ki szép polémiába ereszkedett a szerzővel. A későbbi években leginkább templomi használatra szánt műveivel foglalatосkodott, miközben saját házában tanította a fiatalságot. Voltak évek, midőn háza valóságos kis akadémia volt.³ A vidék és megye előkelői családjai közül többen vezetése alá adták fiaikat.⁴ Azt, hogy még ennél is többre hivatott jelzi, hogy korábbi tanára Márton István őt óhajtotta a filozófia tanszéken utódjául. Ő azonban az Isteni küldetést, feladatát egyházmegyéjében teljesítette. 1829-től, 35 éven át – haláláig – Vámoson – Nemesvámos, Veszprém megye – gyakorolta lelkészi hivatalát. Termékeny írói hagyatékának egynémely darabját mind a mai napig használja az egyház. Egyházmegyéje – kétszer is: 1848 április 8-án, amikor nem fogadta el a felkérést, majd 1848. július 18-tól az ismételt megválasztása nyomán⁵ - esperessé választotta, mely címről 1850-ben, egészségi állapotára való hivatkozással – igazából a pesti minisztériumi megbeszélések eredménytelenségének okán⁶ - végleg lemond. A megye, munkája elismeréseként főesperes címmel tisztelte meg.

A 19. század első fele a magyar történelemben a reformkorként nevezett időszak. Az elnevezés változásra, békés úton történő változtatásra utal. Kölcsey Ferenc megfogalmazásában: „Jelszavaink

² N. a., Új magyar Athenás, i. m. 314.

³ N. a., Új magyar Athenás, i. m. 315.

⁴ Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874)

⁵ B. B., Egyházmegye i. m. 47.

⁶ B. B., Egyházmegye i. m. 50.

valának: haza és haladás.” A haladás a feudális társadalmi-gazdasági struktúra lebontását, a polgári átalakulás megkezdését és megvalósítását célzó törekvés, míg a haza a nemzeti önállóság, a Habsburgoktól való függetlenedés, a Habsburg Birodalmon belüli nemzeti önállóság kivívását jelentette a reformok segítségével. A történettudomány 1830-at határozta meg a korszak kezdeteként, és ebbe a korba született bele, a már vázolt családi tradícióba Pap István, Gábor nevű fia.

Édesatyja életútja, szinte előre megszabta az ifjú Pap Gábor életét. Elszegényedett nemesi származás emlékét, és művelt, értelmiségi ősök génjeit hordozta magában a gyermek. Mint fentebb láttuk, az otthon való tanulásnak a családban hagyománya volt. Az elemi iskolát és a gimnázium alsó I-V. osztályát a családi házban - mint korábban édesapja - Vámoson végezte atyja felügyelete alatt. A Pápára való elkerülésben ismét apja nyomdokait követte.

A középfokú oktatás legfontosabb intézményei a gimnáziumok voltak. A nagygimnáziumból lehetett a felsőfokú tanulmányok első lépcsőjét jelentő bölcsészeti tanfolyamba – líceumba - belépni. Az 1844-es törvény után fokozatosan vezették be a magyar nyelvet. A tanárok kényszerűségből támaszkodtak a jobb tanulók segítségére. A református felsőoktatás színtere Pápán, Patakon, – Sárospatak - Debrecenben, Kecskeméten és Máramaroszigeten volt. A protestánsok különleges intézményei a kollégiumok, nemcsak diákszallók voltak, hanem szervezett iskolák és diákközösségek. Az elemi, gimnáziumi és főiskolai tagozatot is egyesítette. Felmenőitől örökölt írói vénája hamar megmutatkozott. A pápai kollégium önképzőkörében szinte meleg volt még Jókai és Petőfi helye. Az utóbbit már 1842-ben tiszteletbeli taggá választották, az előbbivel pedig rokoni kapcsolatban állott.⁷ Tehetsége kétségtelen jele, már pápai diákkorában kivívott szellemi tekintélye.⁸ 1845-46-ban az ifjúság írott lapját, a Koszorút, és 1847-ben a Vándort szerkesztette.⁹

⁷ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46. – A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, 135/1982 - K.II. 2617.

⁸ Balogh Ferencné, Harmath István emlékezete, Veszprém, 1990. 146.

⁹ N. a., Magyar írók élete és munkái, X. kötet, h. é. n. 282.

„Szeretvetisztelt Rokonom” megszólítással elküldi Jókainak – 1891. szeptember 28-án kelt levelében – Petőfi összes műveinek kiadásához a nagy költő „Gyüldei ifjakhoz” írt versét. Ez a vers – írja – „az általam Pápán szerkesztett Koszorú című lapban jelent meg először”, s azóta, mindig csak csonkítva látott napvilágot, „tán a papoktól való félelemből”. Ugyanis a „Gyülde” főpapi és főúri befolyás alatt 1845-ben alakult egyesület maró tintába mártotta Petőfi tollát.¹⁰ 1847-ben – jogi tanulmányai elvégzése után - jelentkezett az Életképeknél tudósítónak, ahol Petőfi és Jókai látta el a szerkesztői teendőket. Az ősz folyamán Bécsbe került, ahol Huszár József báró,¹¹ titkos tanácsos, Gusztáv nevű fiának a természettant, világtörténetet és bölcsészetet adta elő.¹² Bécsből küldi tudósításait az Életképekbe és a Kovács Pál által szerkesztett Hazánk-ba.¹³ Először 1847. december 19-én, az Életképek „Külföldi társasélet” rovatába jelenik meg írása: „édes epedve vágyunk vissza a szabadság kedves hazájába”.¹⁴ Beszámol a Bécsben élő magyarok olvasóköreiről. Az időszaki sajtót a szellemi élet előmozdítójának tartja. Az olvasási szokások hazai elmaradottságának okait keresi. „Ide tekintetek, hazám nagy városai, kik minden hazafiságtok dacára sem tudtok felmutatni gyűlhelyet, hol a két testvérhon minden lapja föltalálható volna.” Márciusban, kapkodó témaszegénységét azután egy csapásra megoldja a történelem.¹⁵ A bécsi forradalom előtti utolsó levele még egy tavaszi magyar táncmulatságról tudósít, ahol Strauss és Kovács József zenekara szolgáltatta a talpalávalót. A cikkét közlő lap címdalán már a sajtószabadság jelszava virított, valamint egy felhívás a vidéki tudósítókhoz. A témát a napi politikai helyzet szabta meg a továbbiakban. Beszámol Kossuth fogadtatásáról, annak németül és magyarul elmondott beszédének

¹⁰ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

¹¹ Szinyeyi József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n.

¹² Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 707.

¹³ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 707.

¹⁴ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

¹⁵ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

hatásáról. „Nincs toll leírni a lelkesedést, mellyel a magyar országos küldöttség fogadtatott” – írja az április 2-i szám tudósítását. „Bécsben még a levegő is reszketett örömeiben”.¹⁶

Pap Gábor júliusi hazalátogatásakor találkozik a magyar viszonyokkal, s a „szabadság kedves hazája” fokozza lelkesedését. Örömmel veszi, hogy a nemesi „fennhéjzásnak” – hiszen a parlamenti viszonyokat nem ismeri - nyomát sem tapasztalja. Mindeközben az udvar az itáliai pozíciók megerősítése után a magyar ügy megoldását tűzte napirendjére. Ezt a nemzetiségek magyarok elleni uszításával remélték rendezni, melynek nyomán a nemzetiségek mindinkább szembehelyezkedtek az új hatalommal, és a császárság támogatásával remélték céljaikat elérni.

A fiatal, forradalmi lelkületű tudósítónak a Jelasics ellen vonuló nemzetőrök elszántsága tovább erősíti hitét a szabadság, s felvilágosultság gyors és döntő győzelmében. Túlfűtött hangulatban tér vissza Bécsbe, ahol csalatkoznia kell. A szeptember 17-i számban azon kesereg, hogy a szabadság zászlaját már csak látszatra támogatják. A bécsi lakosság ugyanis nem őszintén áll a magyarok mellé. Ellenben jó érzéssel tölti el, hogy a bécsi lapok a szabadság egyetemlegessége okán a magyarok függetlensége mellett foglalnak állást. Jönnek színes tudósításai az udvar sakkhúzásairól, Jelasics szerepéről, mindazokról az eseményekről, amelyek megvilágítják, hogy a forradalomnak miért kellett átcsapnia szabadságharcba. Leírja az országgyűlés küldöttségének hideg fogadtatását. Augusztus végén a kormány, szeptember első felében az országgyűlés száztagú küldöttsége volt kénytelen eredménytelenül, érdemi tárgyalás nélkül távozni Bécsből. Az uralkodó „játékszerű tekinté azon nemzetet, kinek koronáját és mindenét köszönheti”.¹⁷ A Batthyány kormány tagjai sorra lemondtak, hisz a szabadságharc elkerülhetetlennek látszott. 1848. szeptember 11-én Jelasics bán hadai átlépték a határt a Dráván. Beszámolóí alapján szinte látjuk Bécset, s az elégedetlenkedő honatyákat. Közülük sokan vörös tollat tűztek

¹⁶ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

¹⁷ Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

kalapjuk, vagy vörös szalaggal keretezték kalapjukat. A Deák vezette küldöttség is - háromnapos várakozás, majd megbeszélés után - eredménytelenül kénytelen távozni. A felfokozott hangulat, és az udvar egyenetlen cselekedetei - no meg a fiatal hév, mely a 21 éves ifjút jellemezte – okán, igazolva látta Pest-Budán Lamberg - István nádor lemondása után az udvar Lamberg Ferenc császári altábornagyot nevezte ki Magyarország teljhatalmú katonai biztosává, s a szeptember 28-án Pestre érkező császári biztost a felizgatott tömeg a hajóhídon felkoncolta - és október 6-án Bécsben Latour – a hadügyminiszter lámpavason végezte, miközben az udvar Olmützbe menekült - meglincselését. Átérezte a nép tettének súlyosságát, de a szabadság eszméjébe vetett tiszta, naiv hite, valamint az eleveelrendelés tanítása miatt azt a folyamat jogos részének tekintette. A Jelasicsot üldöző magyar sereg schwechati veresége után Pap Gábornak a bécsi forradalomban való tevékeny részvétele¹⁸ miatt, menekülnie kellett. Növendéke atyja, Huszár József báró segítségével, inas ruhában¹⁹ sikerült kijutnia a városból, s megmenekülnie a halálos ítélet elől.²⁰ Jókai a „Köszívű ember fiai” című regényében, minden bizonnyal felhasználta Pap Gábor beszámolóit is a bécsi helyzet bemutatásakor.

3. Pap Gábor a szabadságharcban

Pap Gábor és nemzedéke a forradalom alatt, de igazából a szabadságharc kitörésével, vált hirtelen felnőtté. A lánnglelkű ifjak a tollat fegyverekre cserélték, persze előbbiről teljesen le nem mondvá. Pap Gábor sem húzódott vissza, mikor a hazájának a gyakorlatban is szüksége volt szolgálataira. Állomásait a harci cselekményekben igen jól nyomon lehet követni, mivel verselésének, ezen pár hónap az egyik legtermékenyebb időszak. Petőfi mellett

¹⁸ Dr. Paczolay Gyula, Pap Gáborról, Élet és Tudomány, XXXII. Évfolyam, 46. szám (1977. XI. 18.) 1442. és 1466.

¹⁹ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

²⁰ H. Szabó Lajos, Naplók, Versek, Levelek a szabadságharc korából, Pápa 1998. 191.

azon kevesek egyike, akik a személyes átélés hitelességével tudósítanak bennünket, az utókort az átél, átküzdött csaták során.

Pap Gábor november 15-én még otthon van Vámoson, hiszen ekkorra datálja az „Egy hölgy dala kedveséhez” című versét, melyből kitűnik nyughatatlan igyekezete: „A leventék délczeg sora - Rád vár, siess gyorsan oda.”²¹ Pestre ment, s önkéntesként a honvédseregbe állott. Először közhonvéd a 39. honvéd zászlóaljban teljesített szolgálatot, majd a 8. kerületi hadparancsnokság irodájában őrmester. December 2-án Felix Schwarzenberg vezette kormány V. Ferdinándot lemondatta, és helyébe a 18 éves unokaöccsét, Ferenc Józsefet ültette. Az új császár neve alatt megkezdődhetett a „rendteremtés” Magyarországon. Erdélyben Puchner, északon Schlik, míg nyugatról a főszereg Windischgratz vezetésével nyomult be levérni a rebellis tartományt. A fiatal őrmester a győri visszavonulás alkalmával az iroda Budapestre való szállításával lett megbízva, mely feladatát pontosan teljesítette. A főváros odahagyásával megvált az irodai szolgálattól, s a 45. zászlóaljba lépett, majd 1849. január 16-tól hadnagy a Guyon vezette seregrészben.²²

Az 1848 decemberében kezdődő téli hadjárat a magyar fegyverek szempontjából, elsősorban a visszavonulások időszakában. Decemberben és januárban a kisebb seregtestek kisebb-nagyobb vereségeket szenvedve az ország határaitól a Tisza folyó vonalára vonultak vissza. A Görgey főparancsnoksága alatt lévő Guyondandár is végigharcolta a téli hónapokat. Guyon ezredesnek december 16-án Nagyszombat mellett a Simunich csapataival való küzdelem során serege egy része elveszett. Ennek feltöltése folyamán került beosztásba Pap Gábor.

1849 januárjában a legfontosabb feladat a szabadságharc szűkre szorult bázisának, a Tiszántúl területének katonai biztosítása volt. Január folyamán a feldunai-hadtestet kettéosztották és két útvonalon indultak a Szepesség felé. A második csoport előőrse Guyon vezetésével fáradságos út után február 2-án érkezett Iglóra. A kimerült honvédeket éjfél után harci nesz riasztotta. Az éjszaka

²¹ H. Sz. L., Naplók, i. m. 194.

²² H. Sz. L., Naplók, i. m. 191.

folyamán, Schlik tábornok Lőcsén állomásozó különítménye lepte meg a kimerült honvédeket. Az osztrákok a főtérig előrenyomulva több löveget is zsákmányoltak. A riadó után a fehéreneműbe „öltözött” honvédek szuronytámadásukkal kisöpörték a városból az ellenséget. A lövegeket visszavették és még néhány röppentyűt – rakétavető – is zsákmányoltak. Az egyesített feldunai-hadtest és a Tiszánál álló Klapka közé Schlik, Lőcsén és a Branyiszkói-szorosban állomásozó dandárjai ékelődtek. A szorost védők létszáma ugyan nem volt jelentős, – 2000 fő – de a terepviszonyok nekik kedveztek. A szoros bevételével Görgey, Guyon hadosztályát bízta meg. Február 5-én Guyon megszolgált a megelégedezett bizalmat. Az öldöklő golyózáporban a szegedi 33. honvédszászlóalj és a bányavárosokban csatlakozott - akkor még szám nélküli - honvédszászlóalj - amely nagyrészt szlovák honvédekből állt - időnként elakadó rohamait Erdősi Imre piarista tábori lelkész – szlovák és magyar – buzdító szavai továbblendítették a cél felé. A mintegy 350-400 főnyi áldozatba került győzelem nyomán a feldunai-hadtest útja megnyílt a Klapka György felső-tiszai seregével való egyesüléshez.²³ Pap Gábor még aznap éjfélkor megéneklei a diadalt: „Föl csatára! pengjen a kard, - Dörögjön ágyú, hulljon el – Sok ellenünk. Ha összetart – A magyar nem veszhet el.”²⁴

Kassára érve újra alkot. „A kürt riad, a mén nyerít, - Bajtársaim várnak, - A hazáért velem ők is – Csatatérre szállnak.” A Branyiszkói-áttörés után újabb nagy feladatok előtt áll a sereg. Ismeretlen szerelmétől búcsúzik, bajtársai, s a maga gondolatait tolmácsolja. Soraiban nincs félelem, csak elszántság. Tisztában van a sors elkerülhetetlen voltával, – ezt tán Kálvinista neveltetése is segíti – de a cél elérésének érdekében az egyén élete nem számít: „Ha elesek, s veszt a haza... - Ne tépjen a bánat – Kedvesedért, sirasd inkább – Elnyomott hazádat!!!”²⁵ A remény, hazája szeretete mindvégig jellemzi, s az előző gondolatait folytatja Miskolcon írt versével. „Szívem a küzdelem alatt – Hozzád mind végig hű marad.

²³ B. G. (szerk.) A szabadságharc, i. m. 184.

²⁴ H. Sz. L., Naplók, i. m. 198-199.

²⁵ H. Sz. L., I...hoz, Naplók, i. m. 197.

– S ha eltévedtt golyó talál – Neveddel visz el a halál!”²⁶ A téli hadjárat e szakaszában a magyar seregrészek, helyzetüket a császári főszereg őket követő kisebb részei felett aratott győzelmükkel megszilárdították. A költőt a korábbi győzelmek és a várható diadal lehetősége fűti, de a lelkesedés általános a magyar seregben. „, Eressz örömmel csatába – Gyáva marad most lakába,”²⁷ Versében a maradékokat elítéli, s tőlük a szeretetet is megtagadni kéri.

A nagy reményekkel várt tavaszi offenzíva február 26-27-én lezajlott kápolnai ütközettel kezdődhetett volna, de az egyesített seregek parancsnoka, Dembinski határozatlansága okán vereség lett belőle. A magyar főparancsnok hibái, felkészületlensége, ellentmondó parancsai vezettek a kudarchoz. A magyar ellentámadás így a Tisza mögé történt visszavonulással végződött.²⁸ A császári seregvezér büszkén küldhette a végső győzelem hírért az udvarba. A hír eredményeként megszületett az olmtüzi oktrojált – kényszerített – alkotmány. A magyar seregben a csatavesztés eredményeként Tiszafüreden nyílt zendülés támadt Dembinski főparancsnoksága ellen. A fővezéri megbízatást Vetter Antal kapta meg, akinek helyettese Görgey lett.

A Vetter Antal által tervezett Szolnok környéki áttörés szintén sikertelen maradt. E terveknek megfelelően a Görgey-hadtest a tiszántúli részen fölmege egészen Tokajig, ott átkel a folyón, azután Miskolc és Eger táján foglalkoztatja az ellenséget.²⁹ Pap Gábor a mezőkövesdi ütközetben harcol utoljára Guyon hadtestében. Guyon tábornoki kinevezést kap, s hadosztályának parancsnokságát alezredesi rangban Kmetty veszi át, s vele ezredesi rangot kap.³⁰ A Kmetty György vezette hadtestben, a 2. Zólyom-besztercei honvéd zászlóaljából alakult 124. honvéd zászlóalj tagja lesz.³¹ E zászlóalj Nyitra, Liptó, Árva megyében a téli hadjárat napjaiban toborzott, többségében szlovák fiúkból állt. Nem csoda, ha az első rohamnál

²⁶ H. Sz. L., Nyitva már..., Naplók, i. m. 196.

²⁷ H. Sz. L., Nyitva már..., Naplók, i. m. 196.

²⁸ B. G. (szerk.) A szabadságharc, i. m. 197.

²⁹ Pásztor Emil, A tizenötödik aradi vértanú, Kossuth Könyvkiadó 1979. 48.

³⁰ Dr. Beszteri Béla (szerk.) Veszprém megyei honismereti tanulmányok V. 1978. 40.

³¹ H. Sz. L., Naplók, i. m. 191.

visszahátráltak Branyiszkónál, ezek a néhány napos újoncok. Hiába köszörülték ki a csorbát a második sikeres támadással, rajtuk maradt a „Csiri kompánia” név. A későbbi harcokban parancsnokuk Mikovinyi őrnagy vezetésével kitűntek elszántságukkal, s a gúnynévből büszkén viselt megkülönböztető jelző lett.³² Március 25-én Klapka, Aulich és Damjanics hadteste is megérkeztek Tiszafüredre és a folyón átkelve csatlakoztak Görgeyhez. Vetter, betegségére való hivatkozással lemondott, és a március 30-án Egerben tartott haditanácson Kossuth, Görgeyt nevezte ki főparancsnoknak. Végül a Vetter-féle elképzelést Klapka továbbfejlesztette és a magyar hadtörténelem legfényesebb diadalsorozata kezdődött. Görgeynek a Gyöngyös-Hatvan vonalon kellett előretörnie.

A meginduló sikerek április 2-án a hatvani csatával kezdődtek. Pap Gábor a Csiri kompániával részese a gödöllői és Rákospalotai győzelmeknek.³³ A Windischgratz helyére kinevezett Ludwig Welden altábornagy is folyamatos visszavonulásra kényszerül, s rá kell jönnie, hogy Pestet sem tarthatja. Április 22-én felszabadul Komárom, s a Győr felé hátráló császáriakkal, a komárom-ószónyi csatában újabb vereség éri. A szabadságharc végkimenetelének egyik döntő oka lett, hogy a császári erőket nem sikerült teljesen felmorzsolni. Győr-Pozsony felé nem egy megvert, hanem egy hátráló, - ugyan eléggé demoralizálódott - de egységes sereg vonult vissza.

A sikerek nyomán az aktív – Kossuth vezette - magyar politikai élet eseményei még inkább felpörögtek. A Habsburg-ház trónfosztására a debreceni református nagytemplomban április 14-én félhivatalos, nyílt ülésen, közfelkiáltással került sor. A hadsereg tisztjeinek felfogása szerint a Függetlenségi Nyilatkozat a fegyveres önvédelmi harc jogi alapját szüntette meg. Ezért egyesek leteszik a fegyvert, míg a többség folytatja ugyan a harcot, de meggyőződése halványul.

A katonai és politikai vezetést megosztotta a következő teendők megtervezése, - Bécs megostromlása a katonai erőviszonyok

³² Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 41.

³³ Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874. szept. 13.)

ismeretében irreális elképzelés volt - végül Buda visszavételére született döntés. A Budán maradt osztrák védősereg szívós ellenállást tanúsított. A várvédő Heinrich Hentzi ágyúztatta Pestet, veszélyeztette a Lánchidat, a dunai hajózást és ezáltal az utánpótlás vonalakat. Pap Gábor Buda ostroma során, május 16-tól főhadnagyi³⁴ rangban a Csiri kompánia ötödik századának parancsnoka lett.³⁵ A vár bevétele elhúzódott, s végül a Komáromból hozott ostromágyúk bevetése hozta meg döntést. Május 21-re - három heti ostrom után - Buda felszabadult. A lakosság határtalan lelkesedéssel köszöntötte a bevonuló kormányzót. A hadvezérek népszerűsége is az egekig ostromolta.

A katonák körében is leírhatatlan volt az öröm. Néhányan, köztük Pap Gábor, megkísérelte a siker napján papírra vetni érzéseit. „A szabadságért küzdők harcz-robajja – A győzelmi dala Bécsig érve zeng.” ... „S ágyúdörgés közt Buda ősfalánál – Világszabadság szent órája üt.” ... „Ős Budavár meghajol előttünk” ... „S e szolgálalkü nép bűnét ismerve – Midőn remegve várta a halált, - Fegyvert letéve a magyar seregben – Boszuló helyett nagy lelküt talált.” ... „A nép jogának tudatára ébredt ... A sors-csapástól nem riad már vissza, - Bátran a végzet éjjelébe néz,”³⁶ A szavakból kitűnik a katonák rendíthetetlen hite a jog, a szabadság, a világszabadság eszméjében. Elbeszéléséből látjuk, hogy a legyőzöttek felett nem ítélkeztek bosszúból, örömük annál sokkal nagyobb volt, mint azt tennék. A legyőzhetetlenség, a végső siker fészkelte be magát gondolkodásukba, mely ragályosan terjedt a sereg, s lakosság körében. A közvélemény jó része még az orosz intervenció ekkor terjedő hírére - Ferenc József császár május 1-én megírta levelét I. Miklós cárnak, melyben hivatalosan is a segítségét kéri a magyar ügyben - is csak legyintett: lebírnjuk majd a muszkát is! Pap Gábor még ugyanaznap megemlékezik egyik hős barátja haláláról: „Ős Budavár rohamánál – Te is elestél jó barát,”³⁷ Néhány nappal

³⁴ H. Sz. L., Naplók, i. m. 191.

³⁵ Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 42.

³⁶ H. Sz. L., Maius 21-kén Budavár visszavételére, Naplók, i. m. 202-204.

³⁷ Pap Gábor, Branyicskó egyik hősének a 33-ik honv. zászlóalj főhadnagyanak Győrffy Endrének emlékezete, Költemények, Veszprém 1870. 98-99.

később a „Közvitéz” című versében a névtelen tömegek hősiek helytállásának állít emléket. „S ha levezett? ... az özö emberek – Még azt se mondják, hogy: biz érte kár!!!”³⁸ A budai diadal a szabadságharc csúcspontja volt, és a közfelfogás, tán annak végét is remélni merte, óhajtotta. A költőnek, azokban a napokban született versei is egy nyugvópontot, egy mérlegmegvonást sugallnak. Ám a küzdelmeknek még koránt sem volt vége.

A cári seregek Paszkevics tábornagy vezetésével, nagyjából 200 ezer fővel lépték át a határt, míg a császári seregek – 170 ezer fő - vezetését Julius von Haynau báró – a bresciai hiéna - tábornagy kapta meg. A Kmetty hadosztályt a fő seregtesttől különválasztva a Dunántúl védelmére rendelték. Június 11-én érkeztek Pápára, - Pap Gábor diákévei színhelyére - a lakosság lelkes fogadtatása közepette. Június 12-ről 13-ra Kmetty a sikeres felderítésnek köszönhetően rajtaüt a Csornán tábornokot vert, mit sem sejtő Wyss tábornokon. A „Kaiser ulánusok” vitézül védekeztek , de megverettek. Veszteséglistájukra került Wyss tábornok, négy főtiszt és még vagy 150 halott. Fogságba került több, mint ötven ember. A siker nagy volt, de Kmetty terve, az ellenség teljes felszámolása sikertelen maradt. A későbbiekben a Rába-vonal védelmével bízták meg a Kmetty hadosztályt. Levelezéséből tudjuk, hogy vonalai igen elnyúltak Pápóctól Móríchidáig, és állásai tartása végett erősítést kért.³⁹

Június 26-án a Kmetty hadosztállyal szemben Árpásnál, majd másnap Marcaltónél megkezdődik az osztrák előnyomulás. Kmetty visszakozni kénytelen. A megígért erősítés Tétnél szintén harcban állt, ezért nem érkezhettek meg időben. A visszavonulást Ihász – Marcaltó és Pápa közt félúton - határáig folytatták, ahol a kedvezőbbé váló terepviszonyok segítségével, harcrendet vettek fel. A csatát a magyar tüzéség kezdte. A magyar tábornok egy magaslatról vezényelte az ütközetet, melyet az osztrákok észrevettek és egyes ágyúgolyóval hosszasan tüzeltek reá, míg ő minden hibás lövésüket süvege emelésével megköszönte. A vezér bátorságáról a

³⁸H. Sz. L., Közvitéz, Naplók, i. m. 201. és - kissé más címmel és szöveggel - Pap Gábor, Közhonvéd, Költemények 1870. 92-93.

³⁹ Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 39-41.

szájhagyomány is megemlékezett. A magyar Vilmos-huszárok rohamát a búzatáblából előugró elrejtőzött vadászsászlóalj szuronyerdeje állította meg. Az ellenség bekerítő hadműveletére a magyarok szervezett visszavonulásba kezdtek, miközben mindkét szárnyon két-két ágyú működésben maradt. A hátrálást az azt észlelő osztrákok már nem zavarták meg, de így is a szabadságharc egyik legvéresebb csatáját vívta a két fél egymással.⁴⁰ Délutánra kiderült, hogy az eldöntetlen mézszárlásnak aznap már nem lesz folytatása, mert az osztrák sereg Pápa alatt rátért a győri útra, és Pöltemberg ellen vonult egy összevont császári hadművelet részeként. A Kmetty hadosztály nyomban szedelődzködött, hogy beelőzze az osztrákokat, és még Győr előtt csatát vállaljon velük, ám eközben újabb parancs érkezett, amely szerint Komáromba kell vonulnia, egyesülni a magyar fősereggel. A következő napok változó parancsai nyomán Románd, Fehérvár, Paks, Baja lett a visszavonulás útvonala. A Kmetty-hadosztály 6-án már Kalocsán van, pár nappal később Guyon tábornok csapataival együtt megveri Jelasics csapatait Pétervárad mellett, majd Titelig üldözi.⁴¹

Pap Gábor Péterváradon, július 21-én írt levelet Nagy Szabó Ignác Tekintetes Úrnak. A megrázó hangvételű levél hős elszántságról, kötelességtudatról árulkodik. Beszámol a tervezett, osztrák sáncok elleni támadásról, hol ő az „előmenésre” önként vállalkozók századát fogja vezetni. „Jelszavunk: Győzni, vagy meghalni!!!” Mivel a „hős” halálra igen nagy az esélye, ezért elküldi – Nagy Szabó Ignác feleségének - a levél mellé addigi verseit, valamint a Vándor és a Koszorú számainak fellelhetőségét.⁴²

Guyon IV. hadtestének részeként a Kmetty hadosztály az Alsó-Tisza bal partján vette fel védelmi állásait, körülbelül 7000 emberével. Haynau augusztus 3-án kezdte meg a Tiszán való átkelést. Dembinski, mint az összevont magyar seregek főparancsnoka nem támadta, így már 5-én a teljes osztrák sereg, sértetlenül a bal parton állt. A IV. hadtest Óbesenyő felé hátrált. A kormány Aradot jelölte meg az újabb összpontosítás helyszínéül. A

⁴⁰ Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 49-54.

⁴¹ Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 54-57.

⁴² H. Sz. L., Naplók, i. m. 192.

hátrálás során több utóvédharcot kellett megvívni, mely demoralizálta a legénységet. Augusztus 9-én értek Temesvárra, ahonnét Dembinski tovább akart hátrálni Lugos irányába, de az időközben Kossuth által fővezérré kinevezett Bem is megérkezett, aki a küzdelem felvállalása mellett döntött.⁴³ A temesvári csatában Kmetty vezénylő tábornokként, Bem szárnyparancsnoka volt.⁴⁴ A balszárny sikeresen indult előre vezetésével, de időközben az ágyúkhöz tartozó muníció elfogyott, mivel azt Dembinski már korábban elküldte Lugosra. A jobbszárny eközben meghátrált, majd pánik következtében a visszavonulás rendezetlen megfutássá vált. A jobbszárny elvesztése megpecsételte a csata, sőt a szabadságharc sorsát. A 60 ezres magyar seregből Lugosra, mindösszesen csak a fele érkezett meg az újabb összpontosításra. Pap Gábort a temesvári csatában mutatott helytállásáért ekkor nevezik ki századossá. Harcképes állapotban mindössze Vécsey V. hadteste és Kmetty hadteste volt. A temesvári vereség hírére a kormány lemondott. A polgári és katonai főhatalmat Kossuth Görgeyre ruházta. Augusztus 12-én Kossuth is a lugosi táborba érkezett, de mivel a katonai ellenállást teljességgel reménytelennek tartotta, Perczellel, Mészárossal és Dembinskivel együtt Orsova irányába elhagyta az ország területét.⁴⁵ Hamarosan megérkezett a világosi fegyverletétel híre is, mivel Görgey az értelmetlennek tűnő hadakozás helyett Világosnál letette a fegyvert a cári seregek előtt augusztus 13-án. A kibujdosók könnyekkel öntözött menekvési útját,⁴⁶ a két harcképes alakulat Bem fővezérletével fedezte, miközben 15-én Lugostól – „Lugosi sírhalom mellett”⁴⁷ - Facsét felé hátráltak. Bem és a tisztek többsége végül 18-án hagyta el alakulatát. A szétszórt magyar erők Görgey felhívására sorra letették a fegyvert, megadták magukat. A IV. hadtest maradványa augusztus 21-én tette le a fegyvert Hátszegnél.⁴⁸

⁴³ B. G. (szerk.) A szabadságharc, i. m. 263-264.

⁴⁴ Dr. B. B. (szerk.) Veszprém i. m. 57.

⁴⁵ B. G. (szerk.) A szabadságharc, i. m. 263-264.

⁴⁶ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 707.

⁴⁷ Pap Gábor, Lugosi sírhalom mellett, Költemények, Veszprém 1870. 36-39.

⁴⁸ B. G. (szerk.) A szabadságharc, i. m. 267.

Az önvédelmi háború nem elbukott, hanem a túlerő folytán katonai vereséget szenvedett, leverték. Napóleon Oroszország elleni nagy armádiája óta nem mozgósítottak a világon ekkora fegyveres erőt, majd 400 ezer főt. A vereség dacára a feudalizmus gazdasági-társadalmi rendje végérvényesen a múlté lett. Elveszett viszont az alkotmányos berendezkedés, a nemzeti önrendelkezés, az ország egysége és függetlensége. A kormányzó, a kormány több tagja, katonai vezetők és körülbelül 5 ezer közkatona menekült külhonba. Szemere még magyar földre ásta el a Szent Koronát, mielőtt távozott. A hadvezérek közül egyedül Bem próbálkozott az ellenállás megszervezésével, de az idő, hely és depressziós hangulat azt lehetetlenné tette. Egyesek a kegyelem reményében maradtak, vagy a magyarországi bujdosást választották. Világos után a távolabbi seregrészek is sorra letették a fegyvert. Utoljára Zsibón, a Wesselényi-kastélyban Kazinczy Lajos – a tizenötödik aradi vértanú, (az 1. Ormai Norbert cseh származású ezredes volt augusztus 22-én⁴⁹) aki október 25-én golyó által hal - és tisztikara.⁵⁰ Haynau szeptember 1-jén jelentette be: „a magyar forradalom bevégeződött”. Megkezdődhetett a megtorlás.

Pap Gábor Erdélyben bujdokolva, betegen esett osztrák fogságba. A temesvári kazamatákban értesült a tábornokok kivégzéséről. Tolla ott sem maradt néma, s megírja az Akasztófához⁵¹ című versét a tizenhárom vértanú emlékére, majd megemlékezik a temesvári vereségről is. „Bajnok elhaló nép sirbahanyatlása, - Volt Temesvárnál a magyar csatázása, ... Ott álltam én is a véres harcszik felett, - Mely oly sok hős magyar temető helye lett. ... Mért nem haltam ott meg hősiek halállal? – Most nem törődném a tiprott hon bajával.”.⁵² Szavaiból döbrent letargia árad. Végigélte, látta a küzdelmeket. Látta a temesvári csatavesztést, melyben a győzelembé vetett rendíthetetlen hit segítette boldogan a másvilágra bajtársai sokaságát. Bekövetkezett a vég, az elbukás. Még nem fogja fel, hogy van élet, létezhet élet a fegyveres harc után is. Lelke meghalt a

⁴⁹ P. E. Atizenötödik i. m. 5.

⁵⁰ P. E. Atizenötödik i. m. 101-107.

⁵¹ H. Sz. L., Akasztófához, Naplók, i. m. 207-208.

⁵² Pap Gábor, Visszaemlékezés Temesvárra, Költemények 1870. 71-73.

szabadsággal, s szinte sóvárog a halálért, mely őt elkerülte. Gondolatai a hazatérők, a bujdosók lelkét szintén mardosó kérdéseket feszegetnek. A traumát tán még napjainkban sem heverte ki a nemzet, elképzelhető mit érezhetett reménytelen helyzetében a költő! Évekkel később szintén verssel állít emléket az első felelős magyar miniszterelnöknek.⁵³

Egészségi állapotára való tekintettel, végül egy hónapi fogság után elengedik. Szüleihez Vámosra megy. Veszprémbe Pap János megyei főnök fogatja el, de rövidesen onnét is elengedik.⁵⁴ Édesapja irányításával megkezdí teológiai felkészülését a papi vizsgára. Napjai állandó megfigyelés alatt telnek, melyek sokszor a közvetlen zaklatást jelentik a polgári és katonai hatóságok részéről. Az 1850. évben – más források szerint 1851-ben⁵⁵ - papi pályára lépett, miután magánvizsgát tett Pápán teológia tárgyból.⁵⁶

4. Pap Gábor tevékenysége a kiegyezésig

4.1. Vallás és oktatás az önkényuralom éveiben

Az oktatási intézményeket kíméletlen tisztogatásnak vetették alá. A következő lépésben azonban Leo Thun gróf vezette vallás- és közoktatási minisztérium komoly lépéseket tett a magyar tanrendszer egészének korszerűsítésére. Az eredeti – a forradalom idején – elképzelés jelentős átalakításra került és a központosított egységállam eszméjét szolgálta, valamint a konzervatív, elsősorban a katolikus egyházzal jellemzett nézeteket közvetítette. Megszületett a nyolcosztályos gimnázium, bevezették a szaktanári rendszert és az érettségít. A tanszabadságot szinte teljesen lekorlátozták, minden a miniszter kezében összpontosult. Az alapoktatásban megmaradhatott az anyanyelvi képzés, de a középiskola germanizálódott. A

⁵³ Pap Gábor, Gróf Batthyány Lajos sírjánál, Költemények 1870. 185.

⁵⁴ Szinnyei József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n.

⁵⁵ Szinnyei József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n. és www.orszaggyulési.almanach, 113-114.

⁵⁶ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 707.

középiskolai tanárrá képesítő vizsgabizottság csak a korszakunk végére állt fel. 1856-ban megalakították a pesti Műegyetemet. 1852-től a sajtótörvény alapján komoly megkötésekkel korlátozták a szabadságot. A tankönyvkiadás monopóliuma egy bécsi cégé lett.

Hosszú századokon át, római katolikus hitvédők által kezdeményezett törvények gúzsba kötötték a református egyházak életét. II. József német-római császár 1781-ben adta ki a „Türelmi Rendeletet” – Edictum Tolerantiae – amellyel a nem katolikusok nyilvános vallásgyakorlatát szabályozta. A protestánsok minden községben szervezettek gyülekezetet, tarthattak lelkipásztort, nem voltak kötelesek a római katolikus plébános szolgálatával élni.⁵⁷ A törvény előtti egyenlőtlenségek korát az 1791. évi országgyűlés XXVI. törvénycikkének életbe lépése zárta le.⁵⁸ Állami főfelügyelet alatt, de maguk választhatták egyházi és világi előjáróikat, pénzalapjaikat, jövedelmeiket, iskoláikat maguk kezelték, igazgathatták. Az erőszakos térítések lezárultával kialakult az a felekezeti arány, amely nagy vonásaiban nem változott meg mind a mai napig. A vallási egyenlőségért folyamatosan küzdeni kellett, melyet végül az 1848. évi XX. törvénycikk – Magyarországon nincs uralkodó vallás - mondott ki. A négy bevett vallás egyházi és iskolai költségei állampénzből fedezendők.⁵⁹ A magyar forradalom és szabadságharc bukása miatt a törvény betartása nem valósult meg.

A katolikus egyház és az állam restaurálta korábbi szövetségét. Mária Terézia és II. József felvilágosult egyházpolitikáját ismét felváltotta az államvallás típusú összefonódás. Ferenc József lemondott a pápai rendelkezések kihirdetés előtti ellenőrzési, szentesítési jogáról. A jezsuitákat visszaengedte a birodalom területére. 1855-ben konkordátumot kötött a Szentszékkal, mely szinte korlátlan lehetőségeket adott a magyarországi katolicizmus kezébe. A tudat- és társadalomformálást több eszközzel is birtokolta, irányíthatta. Az iskolai, házassági, vagyoni és belső fegyelmi ügyek

⁵⁷ www.reformatus.hu/egyhaztort/tortenet.htm – Küzdelmek a XVIII. században, a Türelmi Rendelet - 2006.02.27.

⁵⁸ G. T. (szerk.) Egyházak i. m. 90.

⁵⁹ www.reformatus.hu/egyhaztort/tortenet.htm – További küzdelem a vallásszabadságért - 2006.02.27.

terén teljesen megszűnt az állami felügyelet. A korábban fölszámolt szerzetesrendek birtokait újra egyházi tulajdonnak nyilvánították. A katolikus egyház mindezek ellenére az ötvenes évek második felére az abszolutizmussal szemben társadalmi-nemzeti mozgalom élére állt. Ennek oka az egyház osztrák és magyar hierarchiájának csúcsán álló személyek, az egységes birodalmi érsekség – az esztergomi megszűntetésével – megteremtése miatt kialakult szembenállás volt.

Az 1859. szeptember 20-án, Ferenc József által kiadott „protestáns pátens” a korábbi irányzat felhagyását jelezte. A protestáns egyházak autonómiájának visszaállítását – módosításokkal – az enyhülés jelének szánták az udvarnál, de ellenkező hatást érték el vele. A pátens engedélyezte a zsinatok felállítását, személyek megválasztását, de csak a kultuszminiszter jóváhagyásával. Ez tulajdonképpen a királyi tetsvényjogot jelentette. Teljes körű tiltakozási mozgalom indult meg az egyházi autonómia korlátozása miatt. A tiltakozáshoz a katolikusok, köztük főpapok is csatlakoztak.

4.2. Lelkészi évek

A magyar politikai emigráció tevékenységének figyelemmel tartására jelentős ügynökhálózat épült ki. Ennek keretében Pap Gábor – és honvédtársai - napjai állandó megfigyelés, zaklatás mellett teltek, s végül a református egyház védőszárnyai alatt szüntek meg. 1850. júniusában Schwarzenberg számára is kellemetlenné vált Haynau személye. A folytatódó terror sem belföldön, sem külföldön nem szerez szimpatizánsokat a dinasztia számára. A táborszernagyot kényszernyugdíjazták. A teljhatalmú Haynau félreállítása jelentősen gyorsította a polgári közigazgatás kiépülésének folyamatát. 1850. június 6-tól, egészen 1853 májusáig – a közigazgatás új hivatalainak megindulásáig - Bach provizóriumról beszélünk.

Pap Gábor 1851. március 6-tól exmittált – helyettes - lelkész Balatonudvariban,⁶⁰ ahonnét „rendes” lelkészül Arácsra –

⁶⁰ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1855 november 10.) 707.

Balatonarács - hívták, ahol 1852. márciustól 1854. novemberéig⁶¹ szolgálta a gyülekezetet. Fiatalkori írói vénáját feledve, évekig nem alkot, majd Roboznak és a többieknek sürgetésére ismét írni kezdett 1853-tól.⁶² Innentől kezdve, egészen 1865-ig hűséges munkatársa volt csaknem minden magyar nyelven megjelent szépirodalmi és politikai szabadelvű lapnak.⁶³ 1853. augusztus 1-én feleségül vette Czike Károly nagymegyeri lelkész Karolina nevű leányát. 1854. decembertől - meghívása után - 1858. júliusáig ismét Balatonudvari lelkésze. 1856-ban ugyan megválasztják a Kecskeméti Református Főiskola bölcséleti tanszékének tanárává,⁶⁴ de tanári székének elfoglalása, az ellene Bécsben tett följelentés folytán, lehetetlenné volt téve.⁶⁵

1858. augusztustól Litéren működik egészen 1864. júniusáig.⁶⁶ Ez az időszak tekinthető írói munkássága – a szabadságharc utáni időszakot tekintve - legtermékenyebb időszakának. A megyei lapok közül munkatársa a Balaton-Füredi Naplónak, melyben főleg versekkel jelentkezik. A P...néhoz című versében, visszatérő „honleány” ideáját kapcsolja össze a haza szeretetével, a magyar nyelvvel, és öltözettel, kitartással, becsülettel, hűséggel. A vers keretet adó gondolata a következő: „Magyar hölgynek születél, - Áld érte sorsodat – Magyar hölgynek születni – Szép és nagy gondolat!”⁶⁷ A 8. számban szerényen tudatja, hogy „főmunkatárnak vagyok nevezve, de mert én a tisztelt szerkesztőségnek csak azt ígértem, hogy midőn időm ... engedi, fogok írni lapjába, ... főmunkatárs ... nem lehetek.”⁶⁸ Az 1862. évben Rónay Károllyal

⁶¹ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 6. oldal

⁶² N. a., Magyar írók élete és munkái, X. kötet, h. é. n. 282.

⁶³ Kelecsényi Gábor, Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

⁶⁴ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

⁶⁵ Halász Sándor (szerk.) www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al892_97/index.htm - Országgyűlési almanach - 2006.03.18.

⁶⁶ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 6. oldal

⁶⁷ P...néhoz, Balton-Füredi Napló, 1861. július 2. 2. szám 11.

⁶⁸ Pap Gábor, Nyilatkozat, Balton-Füredi Napló, 1861. 8. szám

együtt szerkesztette a Balaton-vidék naptárát. Versel megy az év elébe: „Új év! A nemzetek föl – Deríts dicsőbb jövőt! – Szaggasd ki a tövist, a mely – Vértő szívünkbe nőtt.”⁶⁹ Emellett még hat versét közli a naptár hasábjain, valamint történeti témában ismerteti „Kosciuszkó Thaddé”, lengyel szabadsághős életútját. „A magyar és lengyel nemzet ha nem is vére szellemrokonok.”⁷⁰ Szimpátiáját nyilván saját szabadságharcban szerzett tapasztalata is erősítette, s ezt Kosciuszkó személyén keresztül tanításában, példájában tovább igyekezett adni az olvasóknak. A lengyel szabadsághős életének mozzanatait, min-mind rokon vonásokat mutatnak a fél évszázaddal későbbi magyar üggyel, melyet a szerző nem titkoltan sugalmaz is. Gazdasági írása Fiume helyzetét, szerepét, fontosságát mutatja be: „A gyakori érintkezés élénkíti a forgalmat, sokszorozza az árucikkek kicserélését, fölvirágoztatja a kereskedelmet, növeli az anyagi jóllétet, öntudatra ébreszti, szellemileg emeli a nemzeteket, érettekké s így méltókká is teszi őket a szabadságra.”⁷¹

Levelező munkatársa – 1861-1866-ig - a Falusi Gazda országos hetilapnak. Szinte havi rendszerességgel közlik leveleit, melyeket Veszprém megye cím alatt találhatunk a gazdasági rovatban. Cikkei fontos forrásul szolgálnak Veszprém megye déli településeinek gazdaságtörténetével kapcsolatosan. Leveleit általában az időjárás elmúlt heteinek ismertetésével kezdi, s ha volt, kiemelten foglalkozik a rendkívüli körülményekkel. Utána a mezőgazdaság aktuális helyzetét szemlélteti, a vetemény, szántóföld, állatállomány, járványok tekintetében. Kitér a piaci helyzetre, a mezőgazdaság terményeinek értékesítési lehetőségeire, mint a gabona, széna és sarju, szőlő, gyümölcs, tök, méz ...stb. árára. „F. Eörsi és Szabadjai határok egy részét elverte a jég.”⁷² „Veszprém vidékén száj- és körömfájás. Orvoslása ... timsós fagyalfa főzet készítése szájmosás céljából. Lábkötőnek tört timsóval s konyhasóval kevert háj

⁶⁹ Pap Gábor, 1862-ik évhez, Balaton-vidék Naptár 1862-re, Veszprém 1. oldal

⁷⁰ Pap Gábor, Kosciuszkó Thaddé életrajza, Balaton-vidék Naptár 1862-re, Veszprém 73.

⁷¹ Pap Gábor, Fiume, Balaton-vidék Naptár 1862-re, Veszprém 89.

⁷² Pap Gábor: Veszprém megye. Falusi Gazda II. félév (1861. július 25.: 4. szám) 27.

alkalmaztatik.”⁷³ „A bor minősége jó, keresett Felső-Eörsön 9-10 ft, Papvására, Vilonya, Sóly 7-9 ft.”⁷⁴ „Március 19-24-ig és április 13-18-ig dühöngött a hideg.”⁷⁵ „A gyümölcsökön cseresznye, meggy láthatók a fagy hatása.”⁷⁶ Egyik levele elé kis versikét ír a megyéről: „Nézz Veszprém vidéke Balaton tavára, - S a Bakony-erdőnek sok makku fájára. – Itt Palota, Veszprém, Pápa, Csesznek vár, - Nagy-Vázsonykő, s Somlyó büszke jó borára.”⁷⁷ Beszámol a jégkár kapcsán kialakult helyzetről, melyben ő terménybiztosítást javasolt a gazdáknak köttetni. A biztosítások megkötése előtt azonban, egy zápor következményeként a termelők vízkárra is biztosíttatni akarták a földjüket, amire viszont nem lehetett biztosítást igényelni. Ezek után a gazdák, inkább a jégkár ellen sem kötötték meg a védelmet. „Vilonyán, Nagy-Vázsony környékén, Olaszfaluban, Nyirádon és Vásárhelyen igen sok marha elhullott ... s feltűnő az, hogy míg Vilonyán a volt jobbágyok marháiknak nagy részétől megfosztattak, ugyanazon határban az urasági marhák, mely amazoktól tökéletesen el voltak különítve, s sem etetés, sem itatás alkalmával nem érintkeztek, megmentettek a marhavészől.”⁷⁸ A „csapások -1865 - esztendejéről”: „Bor 1/2-1-2-3 akó, ahol korábban 25-50-100-150 akó termett. Június oly hideg volt, a télnek sem vált volna szégyenére.”⁷⁹

Mindezek mellett kapcsolatban állt levelezése révén a Pesti Napló, a Hölgyfutár, a Divatcsarno, a Magyar Sajtó, a Budapesti Visszhang,

⁷³ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda II. félév (1861. december 12.: 24. szám) 193-194.

⁷⁴ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda III. félév (1862. január 16.: 3. szám) 33.

⁷⁵ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda III. félév (1862. május 8.: 19. szám) 222.

⁷⁶ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda III. félév (1862. június 19.: 25. szám) 294.

⁷⁷ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda IV. félév (1862. július 3.: 27. szám) 6-7.

⁷⁸ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda IV. évfolyam (1864. január 1.: 1. szám) 10.

⁷⁹ Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda I. félév (1866. január: 4. szám) 53-54.

a Vasárnapi Újság, a Gombostű, a Magyar Bazár, a Nővilág és a Nefejejts című lapokkal.⁸⁰

1853. májusától 1859. – Szárd-Piemint-francia-osztrák háború, mely a (magentai, solferinói vereségek után) villafrancai fegyverszünettel zárul - augusztus 22-ig, a kormány bukásáig Bach definítiúm-ról beszélhetünk. Az itáliai helyzet áttekintésétől tartó uralkodó gyors békét köt III. Napóleonnal, majd június 16-án a laxenburgi manifesztumában változásokat ígér népének. 1859. szeptember 20-án kibocsátja a protestáns pátensét, melyet az egyházak nem fogadnak el.

A politikai küzdelmekbe - sokakkal együtt - ekkor kapcsolódott be Pap Gábor is. 1859-ben élénken részt vett a protestánsok jogait megtámadó pátens elleni mozgalomban, melynek a veszprémi egyházmegyében egyik vezére volt.⁸¹ 1860-tól – mikor megnyílt az alkotmányos életnek lehetősége – föllépett politikai téren, - a csaták fia, a tűzben kipróbált bátor harcos⁸² - s mint a határozati párt híve szerepelt Veszprém-vármegyében, ahol a bizottság ülésein a balközép egyik vezetője volt.⁸³ Ismerni és tisztelni tanulta őt, az ellenzéki higgadt szónokot és vezért Veszprém megye nagyérdemű közönsége.⁸⁴ Munkás részt vállalt a Veszprém vármegyei honvédegyelet – kedves elismeréssel fűzé magához az egykori honvédszázadost⁸⁵ - megalapításában, melynek jegyzője, később elnöke lett.⁸⁶

1861. április 6-ra összehívják az új országgyűlést, melynek feladata lenne a királykoronázás, kiegyezés esetén. Két irányzat alakul ki, a Teleki vezette „határozati” és a Deák képviselte „felirati”

⁸⁰ Szinnyei József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n.

⁸¹ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

⁸² Kelecsényi Gábor, Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

⁸³ H. S. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al892_97/index.htm - Országgyűlési almanach - 2006.03.18.

⁸⁴ Kelecsényi Gábor, Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

⁸⁵ Kelecsényi Gábor, Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46.

⁸⁶ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

elképzelés. Teleki 48-ból semmit nem kívánt engedni, míg Deák azt – feliratában - alapnak tekintette, melyet a koronázás után kívánt megvitatni, újratárgyalni. Teleki elszigetelődött még saját hívei is inkább Deák nézeteit tartották reálisnak, s talán ez vezetett a szavazás előtti éjszakán – május 8-ról 9-re - az öngyilkosságához. A Határozati Párt meghatározó személyiségének, Telekynek halálhíre Pap Gábort is megrendítette, s egy kétsorosában igen jellemzőn írt haláláról.⁸⁷ Deák két feliratát végül az országgyűlés megszavazta, de azt az udvar nem fogadta el, majd a katonai karhatalom feloszlatta az országgyűlést.

Pap Gábornak 1862-ben Litéren született egyetlen gyermeke, Elemér nevű fia.⁸⁸ Amilyen sikeres év lehetett számára az 1862., olyan fájdalmakkal teli esztendő lett az 1864. Édesapja elvesztése után testvére is meghalt. A „Pap István s Pap Károly emlékezetére” című versét mély fájdalommal, kínzó iróniával jegyzi. „Elfogyott a nóta!”⁸⁹ – idézi, az egyik újság szerkesztőjének levelét, mellyel vers küldésére serkenti a költőt. Ezzel a versével teljesíti vállalt kötelezettségét, s egyúttal megéneкли szíve bánatát. Később, még égő fájdalommal, de büszkén írja szerettei sírja mellé: „A tudomány gyászt ölt. A magyar haza és a reformált – Egyház sír, kesereg nagy fia sírja felett.”⁹⁰ „... Csatákba s a honvéd sereg – Mint jó vitézi egyikét – Szerette a hős gyermeket.”⁹¹

1864. júniusától Litért elhagyva Vörösberényben lelkészkedik, majd – 1867-ben – „életpályája visszakanyarodott szülőfalujába Vilonyára, ahol boldogan hirdette Isten igéjét a román stílusú műemléktemplomában. Ott érte őt a nagy megtiszteltetés: 1868-ban a veszprémi egyházmegye, esperesének választotta meg.”⁹² A

⁸⁷ P. G. Teleky László halálakor, Költemények 1870. 74. és Rónay Károly, Balaton-vidék Naptára 1862-re

⁸⁸ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 1. oldal

⁸⁹ P. G. Pap István s Pap Károly emlékezete, Költemények, Veszprém 1870. 49-53.

⁹⁰ P. G. Pap István sírkövére, Költemények, Veszprém 1870. 82.

⁹¹ P. G. Pap Károly sírkövére, Költemények, Veszprém 1870. 83.

⁹² Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 1. oldal

kiegyezést követően a politikai eseményektől továbbra sem szakadt el. Ezt jelzi Nemzetemhez című verse, melyben a történelmi magyar-magyar szembenállással és egy képviselő - volt tábornok - véleményével szemben Kossuth védelmében ragad tollat: „Im újra él, uralg közöttünk – A pártra tépő szenvedély, - Magyar szívet magyar kezekkel – Ejt sebbe és sebzése mély...Elnémul ekkor az irigység, - A rágalom az ajkakon,...Népmillióknak ajka zengi: - Kossuth Lajos áldás reád!”⁹³

5. Állam és egyház

5.1. A dualista politika a XIX. században

1867 június 8-án a koronázással, ahol gróf Andrássy Gyula és az esztergomi érsek helyezte a koronát Ferenc József fejére, betetőződött Deák és munkatársai műve. Ausztria és Magyarország új típusú közjogi kapcsolatra lépett egymással. A két alkotmányos monarchia perszonális unióra lépett egymással.

A dualizmus megőrizte a kétkamarás parlamentet. Az 1874-ben megalkotott választójogi törvény az addig érvényben lévő 1848-as népképviselési törvényre épült, megtartva annak lényegét a vagyoni és műveltségi cenzust. További korlátozást jelentett, hogy a választókerületeket nem lakosságárányosan alkották meg, plusz vidéken nyíltan kellett szavazni. A parlamentben két pólus jött létre a képviselők csoportosulása szerint. Egyikük a kiegyezést támogatta, míg ellenfeleik azt elutasították.

A kiegyezést követő éveket a Deák nélküli Deák Párt dominanciája határozta meg Andrássy Gyula vezetésével. Velük szemben a Határozati Párt, a Balközép helyezkedett el. Vezetőjük Tisza Kálmán volt, aki a „bihari pontokban” fejtette ki pártja politikai programját. A kiegyezés egy lehetséges másik alternatíváját fogalmazta meg. A „szélsőbal” – később Függetlenségi Párt - vezetője Madarász József az új berendezkedés legközvetlenebb ellenfelének számított. 1875-ben a Deák Párt és a Balközép a dualizmus fenntartása érdekében

⁹³ P. G. Pap Nemzetemhez, Költemények, Veszprém 1870. 54-57.

koalícióra lépett, s felvette a Szabadelvű (Liberális) Párt nevet. Az új párt, politikáját tekintve inkább konzervatívnak mondható. A tekintélyelvű, „urambátyám” politikai kultúra ekkor alakult ki. A politikát Tisza Kálmán, a „szürke generális” irányította. 1879-ben elfogadták a honossági törvényt, amely kimondta, hogy az emigrációban élőknek tíz éven belül állampolgárságuk megerősítését kell kérniük valamely magyar külképviseletnél. 1881-től a csendőrség látta el a vidék felügyeletét, vigyázta annak rendjét. A főrendiház 1883-ban megbuktatta a Tisza-kormány javaslatát a zsidók és keresztények közötti polgári házasság bevezetéséről. Következésképpen az 1885-ös főrendiházi modernizációs törvény lett, mely a felsőház kezelhetőségét volt hivatott biztosítani.

A Szabadelvű Párt egysége kezdett szétforgácsolódni. Tiszát Szapáry Gyula váltotta a miniszterelnöki székben. Kormányának fontos intézkedése a nemzeti valuta aranyalapra helyezése 1892-ben. Csáki Albin vallás- és közoktatási miniszter megtiltotta a vegyes házasságból születő gyermekek elkeresztelését. A szintén minisztere által kidolgozott polgári házasságra és állami anyakönyvvezetésre vonatkozó javaslatokat viszont már nem merte felvállalni és lemondott. Utódja, korábbi pénzügyminisztere, a nemtelen Wekerle Sándor lett.

5.2. Vallás és oktatás a kiegyezés után

A szabadelvű kormányzás évtizedei sokat halványítottak ugyan a vallási hovatartozás jelentőségén, de a társadalmi érintkezésben és a párválasztásban továbbra is komoly szerepet játszottak. Az uralkodó merevsége a kérdésben és a politikai vezetés óvatossága okán a liberalizálódás csak lassú változást tett lehetővé. 1895 előtt a családjog terén monopóliummal rendelkeztek, mivel az esketést, a népesség-nyilvántartást, születés és halálozás anyakönyvezését a lelkészek végezték. Az elismert egyházak, a felvilágosult vallásgyakorlat mellett a szabadgondolkodók különösebb feltűnés nélkül követhették saját elveiket. A korszakban a korábban kialakult vallási megoszlás jelentősebb mértékben nem módosult. A vallásváltások száma jelentéktelen volt. Számottevőnek az izraelita

felekezet gyarapodása tekinthető a nagyarányú bevándorlás és a nagyobb természetes szaporulatnak köszönhetően. Magyarországon a zsidók 1895. után gyorsan asszimilálódtak. A Wekerle-kormány 1894-es egyházpolitikai reform-törvénycsomagja kimondta a kötelező polgári házasságot, az állami anyakönyvezést, rendelkezett a bevett és elismert vallásokról, azok szabad gyakorlásáról.

Az állami tanügyi igazgatást szabadelvűség jellemezte. Felekezetek, társadalmi szervezetek, magánszemélyek állíthattak iskolát, és sok kérdésben maguk rendelkeztek a döntés, választás jogával. Az állam az oktatás tartalmának és a tanerők képzettségének megállapításával viszont egységes követelményeket igyekezett szabni. Az elemi népoktatás ügyét az 1868. évi XXXVIII. törvénnyel rendezték. A törvény – ellentétben az 1848-as elképzeléssel – az egyházak kezén hagyta a községi iskolákat. Ahol felekezeti iskola nem volt, és legalább 30 iskoláskorú gyermek élt, előírta a községi iskola létesítését. A kilencvenes évekig az állami népiskolák aránya mindösszesen tíz százalék körüli. A törvény célja a gyermekek hat éves korától tíz, tizenkét éves korukig való taníttatása, az analfabetizmus visszaszorítása. Az oktatás anyanyelven folyt, s a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelv oktatását majd csak az 1879-es törvény írja elő. 1870 körül a tankötelesek mintegy 60%-át tudta befogadni a 14 ezer iskola. A tanítók száma 17 ezerről 26 ezerre nőtt, s képzettségük is jelentősen emelkedett. 1881-től csak a tanítóképzőben szerzett oklevéllel volt szabad tanítani. A képzetlen, „laikus” tanítók lassan a tanyasi iskolákból is kiszorultak. Az oktatáspolitikai emellett még több iskolatípussal kísérletezett, s a 12-15 éves korosztályt próbálta az iskolában tartani. 1884-es törvény hároméves, tanonciskolák felállítását irányozta elő. A középszintű oktatásban 1878-ig a hatosztályos reál- és a nyolcosztályos humángimnáziumok működtek. Trefort Ágoston kultuszminiszter kezdeményezésére a reálgimnáziumok oktatási idejét is felemelték nyolc évre, mely változtatást az 1883-as törvény is elismerte. A gimnázium elvégzése a „párbajképességet”, a kiépülő állami középfokú szakképzést, valamint az egyetemekre való előkészítést szolgálta. Az egész gimnáziumi iskolatípusban erős maradt az egyházak súlya. Közülük 118 felekezeti jellegű, s csak 38 állami a

néhány magán- vagy társadalmi kézben lévő mellett. A felsőoktatásban az egyetem mindinkább levetkőzte hagyományos középkorias szerkezetét, s a teológia súlya jelentősen csökkent. A lelkészképzésről - ahol még mindig magas volt a hallgatói létszám - a felekezetek gondoskodtak. A korszak elején az elemi népiskolák elvégzése után a nők, csak a polgári – középiskola – alsó négy osztályának elvégzése után - leánygimnáziumok nem lévén - befejezték tanulmányaikat, esetleg tanítóképzőbe iratkoztak. 1895-96-ra a nőoktatásban is megvalósult az áttörés, létrehozták az első gimnáziumot és a bölcsész-, valamint orvosképzés területén az egyetemi tanulmányok lehetőségei is megnyíltak a nők előtt.

A református egyház elszántan tiltakozott az 1859-es császári pátens révén rájuk erőszakolt csonka autonómia ellen. Noha a kiegyezés következtében megőrizhették függetlenségüket, még sokáig nagy elnyomásban volt részük a katolikus többség részéről.⁹⁴ A dualizmus korának egyházpolitikai alapját az 1868. LIII. törvénycikk képezte. Kimondta a törvényesen bevett felekezetek viszonzosságát, valamint a 18. életévüket betöltött egyének szabad felekezetválasztását. A polgári fejlődés magával hozta a vallásos élet formálissá válását. Idővel angol és német mintára a belmissziós tevékenység adott új impulzust az egyházi életnek. Az egyház a társadalmi megbékélésen munkálkodott.⁹⁵ Négyéves előkészület után 1881. október 31-én megkezdte ülését Debrecenben a református Zsinat. Lefektették az egyházalkotmány alapjait, melyet a további egyházi gyűléseken továbbfejlesztettek. Központi szervként megalkották a zsinatot, a 116 tagú, tízévenként összegyűlő legfelsőbb egyházi törvényhozó gyűlést, valamint az egyetemes konventet, amely 38 tagjával képviselte az országos egyházat a zsinat tevékenységének szünetei alatt. Szervezeti szempontból ettől beszélhetünk kerületeiben autonóm, de egészében mégis egységes magyar református egyházzal.⁹⁶ A 19. század végétől az egyház vezetését leginkább a

⁹⁴ Karl Hensi, Az egyháztörténet kézikönyve, Osiris Kiadó Budapest, 2000. 498.

⁹⁵ www.reformatus.hu/egyhaztort/tortenet.htm – A XIX. század, a polgárosodás korának egyháza – 2006.02.27.

⁹⁶ www.reformatus.hu/egyhaztort/tortenet.htm – Az egységes országos egyház létrejötte a XIX. században – 2006.02.27.

római katolicizmus és a protestáns egyházak között újra kiéleződött ellentétek foglalkoztatták, különösen a vegyes házasság, az ebből származó gyermekek vallása, az elkeresztelés problémája, s emiatt „a vallásfelekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság” megvalósításának kérdései.⁹⁷

6. Pap Gábor tevékenysége a kiegyezés után

6.1. Esperes

Az egyházmegye élén az esperes állt, akit a század eleji jegyzőkönyvek „senior”-ként is emlegetnek. Az esperest az egyházkerületi közgyűlés választotta meg, rendszerint élethossziglan. Némelyek, akik erőtlenségüket érezték tisztükről néha önként – például: Pap István esperes - lemondtak. Az egyházmegyei közgyűlés az egyházmegye legmagasabb törvényhozó és végrehajtó testülete. Üléseit általában évenként egyszer tartja, leginkább január-február hónapokban. Szükség esetén évente többször is összeül. A közgyűlés tagja minden lelkész az egyházmegyéből és egyházközségenként egy-egy világi küldött. A 40-es évektől a tanítók, mint vendég, szavazati jog nélkül vettek rész az üléseken. Különösen szép számmal jelennek meg a tanítók ezeken az alkalmakon Pap Gábor és Csonka Ferenc esperessége idején.⁹⁸

A veszprémi egyházmegyének szinte mértani középpontjában feküdt Veszprém, mely a vidék közlekedési csomópontja is volt egyben. A terület alközpontjainak tekinthető Várpalota és Balatonfüred. A területen 43 község, illetve egyházközség található, ahol református iskola működött. A század végére az átszervezések, elcsatolások következtébe ez a szám 37-re csökkent.⁹⁹ Pap Gábor szolgálatának első évében megmutatkozik távlatokba tekintő, a

⁹⁷ http://72.14.203.104/search?q=cache:ejXeIPLouqUJ:mek.oszk.hu/02100/02185/html/241.html+elkeresztel%C3%A9s&hl=hu&gl=hu&ct=clnk&cd=7&lr=lang_hu-2006.04.02.

⁹⁸ B. B., Egyházmegye i. m. 19-21.

⁹⁹ B. B., Egyházmegye i. m. 24.

népoktatásért felelősséget érző esperesi magatartása. Az egyházmegye bizonyos esetekben alkalmi bizottságokat hozott létre meghatározott feladattal. A Tantervkészítő Bizottság Pap Gábor esperes elnökletével kezdi meg működését. Utódja már nem látja el a bizottság elnöki teendőit, helyette egy tanácsbíró – világi – bízta meg a feladattal.¹⁰⁰ A tanítók kérdésében kiáll azok megfelelő díjazása, jelentkezési sorrendjének figyelembevétele mellett. Az ő idejében választják le a tanítógyámolda – tanítók önszegélyező egyesülete - a lelkésziről, mely a tanítók régi kívánsága volt. Az egyházmegyében megjelennek az első tanítóképzőt végzett diákok. Veszprémben leányneveldet hoznak létre, amit később anyagi nehézségek miatt nem tudnak fenntartani és az egyházkerület segítségét kérik. Tovább terjed az olvasástanítás fejlettebb módszere, melyet az iskolák többsége átvesz. A tanítói karból ez időben áll fel az énekkar az esperes indítványára. A kiegyezés nyomán 1868-ban megjelenik az Eötvös-féle minisztérium Népoktatási Törvénye. Mivel az aprócska eklézsiák anyagi gondokkal küzdenek, veszélyeztetve látja az egyházi iskolák létét¹⁰¹

1870. március 9-én esperesi szózatot intéz, a veszprémi helvét-hitvalló egyházmegyében levő hitsorsosainkhoz.¹⁰² „Hazánkban a tanítás és nevelés ügye az 1868. XXXVIII-ik t. cz. alkotása óta új stadiumba lépett.” Az államot a felekezetek mellett egy új versenytársnak tekinti, és örömét fejezi ki a nemzet szellemi erejének emelésére történt változásnak. Egyúttal azonban erősebb összetartásra szólít fel a református közösségen belül, nagyobb áldozatvállalást kér, hogy a népnevelés ügyében továbbra is a protestánsok legyenek a „zászlóvivők”. Figyelmeztet azon gondolkodók eszmefuttatása ellen, kik protestáns iskolák átadásában látják az ország felvirágzását. Gondolatmenetüket érti, de azzal nem ért egyet. Kijelenti, hogy a protestantizmusnak a népnevelés versenyteréről való lelépése vesztesége lenne a népnevelésnek. Célként a nevelés terén elért régi, jó hír fenntartását, annak további öregbítését jelöli meg. A centralizációt veszélyesnek tartja, mert az

¹⁰⁰ B. B., Egyházmegye i. m. 21.

¹⁰¹ B. B., Egyházmegye i. m. 55.

¹⁰² Pap Gábor, Esperesi szózat, Vilonya 1869. december 20.

irányított gondolat szabadságnak, nemzetiségnek, fölvilágosodásnak, a nehéz idők cselekvésének gátja lehet. Határozottan elkülöníti a protestáns egyház iskoláit a klérus – ultranontanok – iskoláitól. A protestáns egyházban a lelkész nem ura, hanem szolgája, hivatalnoka az egyháznak, s nem csak engedelmességre kötelezett tömeg, mint a pápa alatt való katolikusok. Egyháza irányzata megegyezik a felvilágosodott, szabadelvű törvényhozással és kormánnyal, s ezért sincs ok aggódni és lemondani a népnevelés ügyéről. Az áldozat tekintetében felhívja a híveket, hogy működjenek közre célszerű, rendezett, - törvény által meghatározott - fölszerelt s jól fizetett, képzett, lelkiismeretes tanítók vezetése alatt álló iskolák megtartásában.

Mivel az állam ellenőrei még a legjobban felszerelt iskolákban - Szentgál - is hibákat – karbantartás, felszereltség, megfelelő tanítókkal való ellátás - találnak, ez arra ösztönzi, hogy számot vessen az egyházmegye teljes iskolaügyével. Az 1871. évi esperesi beszámolójában teljes képet ad az egyházmegye iskolaügyéről. Bizonyos esetekben megrója az egyes eklézsiákat, s túrhetetlennek tartja, hogy még mindig késik az egyházi tanterv kiadása, s az általa szorgalmazott veszprémi tanítóképző – amely végül Pápán valósul meg - beindítása. Igyekszik rendet teremteni a régóta húzódo, megoldatlan könyvtárhelyzet tekintetében is.

Az egyházkerület, bizalmával először 1873. évben ajándékozta meg, amidőn főjegyzővé választott. Esperesi tevékenységének végét, a püspökké való kinevezése szakította meg. 1874. május 31-én¹⁰³ - más forrás szerint június 5-én¹⁰⁴ - Pápán¹⁰⁵ választja meg a Dunántúli Református Egyházkerület, a lemondott Nagy Mihály helyére, s székét másnap el is foglalja. Beiktatása 1874. szeptember 20-án, édesanyja Oláh Klára jelenlétében¹⁰⁶ Komáromban zajlott.

¹⁰³ Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874)

¹⁰⁴ Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. MTA Bp. 1996. 124.

¹⁰⁵ B. B., Egyházmegye i. m. 57.

¹⁰⁶ Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874)

6. 2. Országgyűlési képviselő

Püspök, és a pártfúziók után a Szabadelvű Párt híve, amikor Enying és környéke képviselőjének választja. 1876-1879-ig¹⁰⁷ (a kutatás alapján 1875-1878-ig) országgyűlési képviselő A Tisztelt Házban Tisza Kálmán hívei közé tartozott.¹⁰⁸ A képviselőház munkája során három vitában szólalt fel. Az általános jövedelmi pótdóra vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásakor, a népiskolai hatóságok és az 1877. évre vonatkozó államköltségvetés tárgyában.

A Képviselőházi Napló 1875-1878. III. kötete – Országgyűlési Könyvtár – szerint a 48. országos ülés 1875. év december 8-án zajlott.¹⁰⁹ Ekkor az általános jövedelmi pótdóról szóló törvényjavaslat többfordulós tárgyalására is sor került. A tárgyban kormány és ellenzék egyaránt hallatta hangját. A szélbal a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául sem fogadta el. A felszólalásokból megtudjuk, hogy az ország 360 milliós adóssággal, 40 milliós adóhátralékkal küzd.¹¹⁰ Pap Gábor, mint a szabadelvű tábor híve, támogatta a törvényjavaslatot, de rámutatott, hogy a saját és társai szavazatát nem a pártfegyelem indokolja. A pártfegyelem, bizonyos határon túl, szembetalálja magát a szubjektivitással, a személyes meggyőződéssel, s akkor az már nem létezik.¹¹¹ Ennek tükrében megemlíti megválasztásának körülményeit, s programbeszédét, melyben utalt a takarékoság legszélsőbb határainak elérését, valamint egy ennek kapcsán lehetséges adóemelés elvégzését az államháztartás egyensúlyának megteremtése érdekében. Hisz az emberek megértésében, az adófegyelemében a cél érdekében.¹¹² Mocsáry képviselőtársa az adót a hazafiassággal állítja szembe, melyet ő elutasít, mivel az ilyen

¹⁰⁷ (több forrás) N. a., Új magyar Athenás, i. m. 313. - N. a., Magyar írók élete és munkái, X. kötet, h. é. n. 282. - N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

¹⁰⁸ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

¹⁰⁹ Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 34.

¹¹⁰ Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 41.

¹¹¹ Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 42.

¹¹² Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 43.

gondolat az adómehtagadás kezébe adhat eszközt. Mocsáry védekezését, miszerint a kialakult helyzetet nem ők teremtették, az égő ház példáját hozza, mikor az is segíti azt oltani, aki azt nem is építette. Hazafiságra, erélyre, bölcsességre szólít fel, miközben a végső megoldást az önálló nemzeti bank felállításában jelöli meg. Az ehhez vezető út lépéseként a törvényjavaslatot tárgyalási alapul elfogadja.¹¹³

Végül az 1875. évi XLVII. Törvénycikk, az általános jövedelmi pótdóról és az 1875:XXIX. tc. némely rendeletének módosítása több bevezetendő adóformát állapította meg. Pótdót vetett ki a földbirtokból, házbirtokból, bányaművelés és a hozzá kapcsolódó iparágak, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek, az ipar és kereskedelemi üzletből, életjáradékból, kölcsönből, külföldi ingatlanból, külföldi földbirtokból és ipari tevékenységből származó jövedelmekre.

A 112.¹¹⁴ (1876. március 20.) és 137.¹¹⁵ (1876. május 23.) ülésen élénk vita alakult ki a népiskolai hatóságok ügyében. A törvényjavaslatokat a közoktatási bizottság javasolta, és az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk kiegészítését, pontosítását célozta a központosítás erősítése érdekében. A vita első felét a tankerületek meghatározása, a tanfelügyelők kinevezésének mikéntje képezte.

Mocsáry Lajos¹¹⁶ a szélbal politikusa élesen támadta a tanfelügyelői rendszert, ezen belül a tervezett központi kinevezés lehetőségét. Amellett érvelt, hogy a járási és megyei tanfelügyelőket – ha már ez a hivatás nem töröltetik el – a megyei bizottságok válasszák. Rámutatott, a központosítás folyamatában befolyt pénzek útjára, azok elfolyására, melyek nem a népnevelés érdekében fordítódnak. Célszerűnek a megyei autonómiák erősítését tartotta. A kialakítani kívánt erősebb centralizációt a felekezeti iskolák tekintetében még komolyabb fenntartással kezelte. Módosítását a tanfelügyelők kinevezési rendjére terjesztette be, melyet Trefort

¹¹³ Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 44.

¹¹⁴ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 357.

¹¹⁵ Képviselőházi Napló 1875-1878 VI. kötet 297.

¹¹⁶ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 360-363.

Ágoston,¹¹⁷ közoktatási miniszter nem tartott lényegi kérdésnek és a kormánypárt le is szavazta azt. Kormányoldalról tagadták a centralizációt, csak az állam felügyelő szerepét hangoztatták. Az ellenzék továbbra is kitartott amellett, hogy a kormány által kinevezett egyének nem tudnak függetlenedni alkalmazóiktól, ezért a realitás helyett azokhoz lesznek lojálisak. A szakértelem terén a tanári gyakorlattal rendelkező, vagy azt nélkülöző tanfelügyelők kérdésében sem alakult ki egységes álláspont. Mások azt is vitatták, hogy a 68-as törvény által előírányzott évenként legalább egyszeri tanfelügyelői látogatás eddig, és ez után megvalósítható-e, mivel az anyagi többlettel járna. A 1868. évi törvény célja szellemében többen, akár az évi négyszeri ellenőrzést – Madarász József felszólalása¹¹⁸ - is el tudták volna képzelni. A felvetődött módosításokat a kormánytöbbség végül szintén nem szavazta meg, meghagyva az eredeti, a központi bizottság által beterjesztett szövegezést.

A legtöbb hozzászólást az 5. §. 1. és 7. pontjának módosítása váltott ki, melyben a tanfelügyelőnek jogairól, a hitfelekezeti népiskolák statisztikáinak bekéréséről volt szó.

Az alapvetően Tiszát támogató Pap Gábor,¹¹⁹ mint a Dunántúli Protestáns (Református) Egyház püspöke, a tárgyalt kérdésben nem osztotta, nem oszthatta a kormányoldal nézeteit. Több ponton is az ellenzékkel¹²⁰ értett egyet. Megerősítette, hogy eleddig az államhatalom soha nem érintkezett az egyházközségekkel, hanem mindig az egyes egyházi hatóságokkal állott kapcsolatban. A törvény tervezett módosítása, szerinte kisebb pontosításokkal egyértelműen szabályozhatná a vitatott pontokat. Nézete szerint a „közvetlen érintkezés” fogalmát illenék meghatározni. A tanfelügyelő jogának tekintené a tankönyvek tartalmának és a tantárgyak tanításának ellenőrzését, de a statisztikai adat-beszolgáltatás kérdését – kivéve, ha az a tanulók nevééről, létszámáról kérdez - elutasítja. Megerősíti, hogy a hitfelekezeti iskoláknak saját vagyona nem lévén, minden

¹¹⁷ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 363.

¹¹⁸ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 366-367.

¹¹⁹ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 372, 375, 381.

¹²⁰ Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 378-379.

költséget az egyház fizet, melynek bevételeihez az államnak, - mivel az, az iskola költségeibe nem segít be – semmi köze nincsen. Ellenvéleményét a korábbi évek tapasztalásával indokolja. Továbbá, mivel a statisztikákat különböző közegek továbbítják a központokba, némely esetben „hiba” is előfordulhat. Volt rá előzetes eset, hogy ezen okból egy község egész vagyona veszett el. Javasolja a szövegből a „közvetlen” szó kivételni, s mindemellett támogatja Zsedényi képviselőtársa indítványát. A többség, ismét leszavazta a tervezet ellenében, illetve annak kiigazítására tett módosításokat.

A 137. országos ülésen ismét napirendre került a népiskolai hatóságok ügye, mivel a főrendiház a feliraton kisebb kiigazításokat eszközölt. Pap Gábor a népnevelési bizottságok ügyében emelkedett szólásra. A 8. §. módosítása szerint, ezen bizottságokba a vallásfelekezetek és a tanítói karok egy-egy választottja legyen delegálva. A vita a megbízás mikéntjéről folyt. A betérjesztők - mondván a bizottságnak csak véleményező jogosultsága van, nincs határozati joga - a törvényhatósági közgyűlés által választott személyeket akarták a bizottságba, míg a felekezetek képviselői azzal nem értettek egyet. A püspök, mint mondta, eleve nem sok értelmét látta bevonni a felekezetek és a tanítók képviselőit, ebbe a „sajátlag” véleményező testületbe. Mivel azonban ez már eldöntetett, a kerületek felekezeti tanítói maguk adják le szavazataikat a főhatóságaik felé, s a legtöbb szavazatot kapott tanító lesz a tárgyaló bizottság tagja. Így a községi tanítók közül a tanfelügyelők, míg a felekezetiak közül az egyházi főhatóságok delegálnak személyeket. Kállay Béni indítványát támogatta, melyet a többség ismét elutasított.

Pap Gábor¹²¹ a kérdéskörben a protestáns autonómia védelmében emelte fel hangját, de a tendenciák az egyházi oktatás ellenébe hatottak. A központosítás erősödése az oktatás terén előrevetette az egyházi – több évszázados – nevelés háttérbe szorulást, s az egységesülő tantervi követelmények, az állam által mind erősebben való felügyeletét. Mint mindig, ebben a helyzetben is a kompromisszum lehetőségét kereste, s a magasabb érdek – Magyarország jövője - miatt hajlandó volt engedményeket tenni, de

¹²¹ Képviselőházi Napló 1875-1878 VI. kötet 300.

a határok pontos meghúzását követelve, mindegyik felszólalásában a szabadelvű többség ellenében foglalt állást.

A 181. országos ülés¹²² tárgyalta az 1877. évi államköltségvetés ügyét. Irányi Dániel a szélső bal politikusa a költségvetéssel kapcsolatban érintette a vallásszabadság és az állami anyakönyvvezetés kérdéskörét. Tanárky Gedeon¹²³ közoktatási államtitkár példák tükrében cáfolta a vallásszabadság kérdésében mutatkozó elmaradottságot Európához viszonyítva. Gulner Gyula felvetette, hogy Irányi szavai mögött felsejlik, miszerint a vallás szabad gyakorlásának ellenzője nem maga a felekezet, hanem azok lelkészei. Pap Gábor¹²⁴ ezek után megszólítatva érezte magát, s a témába bekapcsolódott. Előre leszögezte, hogy ő Irányi Dániel barátja, de nézetével nem tud egyetérteni. Lelkészként, – nem püspökként – emberként, s magyarként is óhajtja a vallásszabadságot, de - mivel a szabadság korlátja és biztosítéka a rend - ott is meg kell tenni a korlátokat. Az izraeliták vallásgyakorlásának szabadságát maga is hibának tartja, hisz – csak politikailag vannak egyenjogúsítva – az a keresztény anyaszentegyháznak a bölcsője. Más véleményt fogalmaz azonban meg a héberekkal – nazarenusokkal – szemben. Ellenvéleményét azok dogmaival magyarázza, miszerint, az hívei között a „véradót” – ki hazájáért harcolt – megtagadja. Szemléltetés végett saját példáját hozza, s kijelenti, amennyiben saját vallása ezt tőle megtiltaná, úgy sokkal inkább vallásáról, sem mint hazájáról mondana le. „Mert a magyarság fölötte áll előttem mindennek.” Ezek után javasolja, hogy a vallásszabadság a magyar állami érdekekkel ellenkező hitcikkelyek alapján legyen megállapítva. A baptisták, s azon keresztül a Mayer Henrik térítővel szembeni eljárás ügyében támadja Tanárky államtitkárt, mert eszmék ellen hatalommal nem, csak egy másik, „jó” eszmével lehet és kell küzdeni. „Mert eszmék egymás közti harcában fejlődik ki az igazság.” A polgári házasság intézményének felállításával kapcsolatban megemlíti a házasság jogi és erkölcsi

¹²² Képviselőházi Napló 1875-1878 IX. kötet 22.

¹²³ Képviselőházi Napló 1875-1878 IX. kötet 36-39.

¹²⁴ Képviselőházi Napló 1875-1878 IX. kötet 39-41.

kérdését. Erkölcsi alapon a frigyet az egyháznak kell megszentelnie. Óhajtja ugyan, hogy a polgári szerződés bevezetésére ne legyen szükség, de mert egyes, törvényt nem ismerő papok visszaélnék hatalmukkal, – átkeresztelés, öröklés, törvényes gyermek törvénytelennek dokumentálása – ezért az államnak nem csak joga, hanem kötelessége a polgári házasságot bevezetése. Ezen intézkedés egyetlen megelőzése a lelkészi kar hivatásának magaslatára való felemelkedése révén valósulhat meg. Magáról a költségvetésről elfogadólak nyilatkozott.

Amint azt a történelem folyása során láttuk, a kötelező polgári házasság és anyakönyvezés, végül 1894-ben valósult meg a Wekerle-kormány ideje alatt. Ugyanez, az egyházakat érintő reformcsomag határozta meg a korlátozott vallásszabadságot, nagyjából azon elvek mentén, melyeket Pap Gábor is képviselt az 1870-es évek második felében.

6.3.Püspök

A püspöki hivatalban előde Nagy Mihály aggkorára tekintettel mondott le. Felkérték Pap Gábor beiktatására, de egészségi állapota azt nem tette lehetővé. Helyette a beiktatást a Helv. Hitv. Egyházmegye legidősebb superintendese, Török Pál, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke végezte.¹²⁵ „... s útvonalunkat nem romok, hanem közhasznú építkezések jelölemdik”,¹²⁶ mondta ezen alkalommal. Miután megválasztása megtörtént ismét – most már végleg – elhagyta szülőfaluját Vilonyát, s Ószőny lelkésze lett.

Az egyházkerület vezetését Tisza Kálmán főgondnokkal – főgondnok 1867. októbertől-1902-ig¹²⁷ - együtt látta el egész hivatali ideje alatt. A népoktatás ügyét mint püspök is szíven viselte, és volt egyházmegyéjéről sem feledkezett el, 31 ezer forintot járt ki a szegény eklézsiák részére.¹²⁸ A Tanügyi Bizottság munkáját ismét

¹²⁵ Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874)

¹²⁶ Balogh Ferencné (szerk.) Harmath István emlékezete, Veszprém 1990. 147.

¹²⁷ Balogh Margit-Gergely Jenő, Egyházak az újkori Magyarországon MTA Bp. 1996. 125.

¹²⁸ B. B., Egyházmegye i. m. 57.

fölvállalta, és olyan nagytekintélyű – ahogy levelében írja: „a tanügyeknek lelkes és munkás barátját”¹²⁹ – személyeket hív meg, mint például korábbi pápai tanára Bocsor István. Az 1876-os, Székesfehérvárott tartott egyházkerületi rendes tavaszi ülésen, elnökletével több fontos döntés is elhatározottatott.¹³⁰ Pápan jogakadémia, és tanítóképezde felállítása mondatott ki, valamint statisztikai névtár létrehozása, államsegéllyel kapcsolatos ügyek és belkormányzati kérdések kerültek megvitatásra. 1876-ban az egyházi tanterv és iskolai rendtartás is kidolgozásra került a „pápai centrum” segítségével. Ebben sokat segített, hogy a tantervkészítő bizottság elnökletét Pap Gábor ott is felvállalta.¹³¹ Püspökként teljesülhetett régi óhaja, s Pápan lerakhatta a Református Tanítóképző alapkövét. Ezzel remélte megoldani az egyházkerület pedagógusproblémáit.¹³²

1878-ba Komárom város képviselő bizottságának tagja lett. Ugyanebben az évben felvállalta a Komáromi Honvédegyelet elnöki teendőit. Elődje, Nagy Mihály halálát követően, sírjánál ő mondja a búcsúbeszédet. Az érdemkoszorú az elhalt bátorságára, hajlíthatatlanságára, az 1859. évi pátens kihirdetésének megtagadására építette fel.¹³³ Novemberben emlékbeszédet mondott Herkálypusztán, mikor 1848/49-es emlékművet avatott. „... a szabadság bukása nemzeti halál is lett volna egyúttal. ... Ezért műveltük csudáit a vitézségnek.”¹³⁴ 1878. június 10-én ünnepéjes keretek között, 136 szeker és 500 tagú delegáció hívta meg Komáromba lelkésznek.¹³⁵

1881-ben megalapította a Révkomáromi Protestáns Jótékony Nőegyletet, mely 65 évig működött és 45 évi megszakítás után, még

¹²⁹ Pap Gábor levele Bocsor Istvánhoz, Vilonya 1875. február 3., Szabó György (szerk) A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kéziratkatalógusa, O. 1096/24

¹³⁰ Református egyházügy, Veszprém, II. évfolyam (1876. június 18: 25.szám)

¹³¹ B. B., Egyházmegye i. m. 56-57.

¹³² Pap Gábor: Beszédék (Pápa, 1896.)

¹³³ Pap Gábor: Érdem-koszorú Nagy Mihály érdemvirágából 1878

¹³⁴ Pap Gábor: Emlékbeszéd a Rév-Komárom körüli hősileg vívott csatákban dicső halállal elesett honvédek porrészei fölé, Herkálypuszta 1878. november 1.

¹³⁵ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5.

Komárom, 2. oldal

ma is működik.¹³⁶ Augusztus 20-án avatta Jókai Mór, barátja és rokona szülőházánál, annak emléktábláját.¹³⁷ Négyéves előkészület után 1881. október 31-én megkezdte ülését Debrecenben a református Zsinat, melynek részese. Lefektették az egyházalkotmány alapjait, s tulajdonképpen kialakították a jellemzően autonóm, de mégis a struktúra szerint centralizált református hierarchiát. A kettős elnökség élén a hivatalában legidősebb püspök és a szintén legidősebb főgondnok állt. Az öt egyházkerület határai és elnevezései is pontosítva lettek.¹³⁸

1893. szeptember 8-án az Egyházkerületi Közgyűlésen számolt be az elmúlt időszak ügyeiről. Ismerteti az unitárius mozgalom térhódításával kapcsolatos mozgásokat, s örömmel tudatja, hogy jelentős a visszatérés a református egyház kebelébe. A valláserkölcsei élet, mely a templom- és iskolalátogatásokban és iskolai célú áldozatokban mérhető, sajnos sötét árnyékokat, foltokat is tapasztalt.¹³⁹

6.4. A főrendi ház tagja

A főrendiház megújítása után 1885-től, mint a református egyház superintendense részt vett a munkálatokban. Elfoglalt személyiségként, a folyamatosan ülésező ház napi menetébe, bizonyosan nem vett részt, de az ország érdekében álló ügyek tárgyalásán, azok szavazásán személyesen jelen volt. Ezek közé az ügyek közé tartoztak az éves költségvetési viták és szavazások, valamint egyházpolitikai kérdésekben felmerült nézetkülönbségeket eldöntő megbeszélések. Ezen ügyek általában egy-egy vita keretében össze is kapcsolódhattak.

Az elkeresztelés ügyében ismét a felekezetek közt alakult ki nézetkülönbség.¹⁴⁰ Noha az 1868-as törvény világosan úgy

¹³⁶ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 6. oldal

¹³⁷ Pap Gábor: Ünnepi beszéd 1881.

¹³⁸ B. M.-G. J.: Az újkori i. m. 123.

¹³⁹ Pap Gábor: Beszámoló 1893. szeptember 8.

¹⁴⁰ Főrendiházi Napló I. kötet, X. országos ülés, (1892. július 5.) 63.

rendelkezett, hogy a születendő gyermekek az azonos nemű szülő vallását kövessék, a katolikus egyház csak abban az esetben áldotta meg a frigyét, ha a protestáns fél kötelezvényt – reverzálist – adott arról, hogy minden gyermek katolikus lesz. A vitát Vaszary Kolos hercegprímás úr ő eminenciája előző napi beszéde indította el. A katolikus klérus magyarországi feje, az 1868. évi LIII. törvényt, vagy annak a 12. és 14. §-át szerette volna törölni. A törvény elismerte, hogy vegyes házasság esetén mindkét félnek joga van a gyermekek vallását megválasztani. Elismerte, hogy nem lehet olyan házasság, melyben minden jog csak az egyik félé legyen. A hercegprímás azért indítványozta a törvény részleges, vagy teljes törlését, mert a szülők szabad elhatározását, egy liberálisabb gondolkodást akart megvalósítani, s az egyházválasztás teljes szabadságát hangsúlyozta.

Pap Gábor,¹⁴¹ mint protestáns püspök nem maradhatott szótlán a vitában. Mindenekelőtt leszögezte, hogy főrendiházi tagságra nem vágyott, hiszen a lelkésznek a legfőbb feladata a hívek valláserkölcsei életének és az ország jól felfogott érdekének emelése, de a jogegyenlőség elvéből következik, hogy minden bevett felekezetnek képviseltetnie kell önmagát a döntéshozatalban. Sajnálattal jegyzi meg, hogy Vaszary eminenciás úr egyházpolitikai kérdésekben vázolt álláspontjával nem tud egyetérteni. Kijelenti, hogy a felekezeti béke csak a meglévő 1868. évi LIII. törvény alapján biztosítható. Mindemellett az ellenkező vélemények tiszteletbetartásáról így szól: „... megtanultam gyermekkoromban, hogy a nézetek lehetnek eltérők egymástól, de ha azok eltérnek is, ha meggyőződésből erednek ... kölcsönösen tisztelni kell és a vitának még a leghevesebb folyamában sem szabad a támadásokat a személy ellen intézni, hanem azokat mindig a nézet ellen kell irányozni ...”¹⁴² A felekezeti nézetkülönbségek, viszályok már korábban voltak, - mondta - semmint az 1868. évi törvény megszületett. A „József-féle” türelmi pátenst megszüntette a százados elnyomást, de csak az 1790/91. törvény helyezte törvényes alapra a katolikusokon kívüli vallásfelekezetek jogait. Akkor mondatott ki, hogy vegyes házasságban a protestáns apát követheti a fiú, míg a katolikus apát

¹⁴¹ Főrendiházi Napló I. kötet, X. országos ülés, (1892. július 5.) 56-61.

¹⁴² Főrendiházi Napló I. kötet, X. országos ülés, (1892. július 5.) 57.

követnie kell a fiúnak vallási kérdésben. Az előző napi felszólalásra utalva megismételte az egyik katolikus felszólaló javaslatát, miszerint vegyes házasság akkor engedélyezhető, ha a másik fél kötelezi magát, gyermekei katolikus neveltetésére. Ezzel az intézkedéssel a protestánsok csekély joga - mutat rá - tovább csorbulna, s ezért azt elutasította. Szerinte a felekezeti küzdelmek lezárulta épp a 68-as törvénynek köszönhető, s ez a biztosítéka a családi békének is. A hercegprímás felvetését, miszerint a törvény nem egészen egyértelmű, már az előző ülésen Zichy Antal úr ő méltósága is megválaszolta, s azt teljesen világosnak, egyértelműnek tartotta. Mindamellett azt is meg kellett jegyeznie, hogy a törvény megtartása és megtartatása a kormány feladata, s a szabadság korlátait védenie kell, bármely felekezetről legyen is szó. Egyébiránt a szabadság korlátok nélkülségét veszélyesnek ítéli, hisz nézete szerint, az rövidesen szabadossággá fajulhat. Isten példáját felemlítve az ember jogát említi a szabadságra, mellyel az nem élhetik vissza. Ezek után a törvény elméleti betűitől eltávolodva a gyakorlati megvalósulásra tér át mondandójában. Rámutat, hogy amennyiben a szülők szabadon rendelkezhetnének felekezetük megválasztásában, akkor sem lehetne teljes a szabad döntésük öröme, hisz úgy a különböző felekezetek lelkészeinek kezébe hagyná a törvényhozás a döntést. S a lelkészek öntörvényi beavatkozásait már ténylegesen is a család belügyibe való beavatkozásnak gondolja, mely képes a családi béke feldúlására. Egyébiránt megemlíti, hogy a törvény lehetőséget ad a 18 év feletti felnőtt személynek a felekezetek közti áttérésre, mellyel akár a vegyes házasság problémája is megoldható egy-egy családon belül. Meggyőződése szerint, „... ki másnak a vallását helyesebbnek tartja, erkölcsi kötelessége áttérni, mert ki a meggyőződés embere, annak morális kötelessége meggyőződését követni is.”¹⁴³ Felemlíti még a századelő vallási egyesülési törekvéseit, – melynek egyik képviselője épp édesatyja volt, akit tán szerénységből nem nevez meg – Guzmics Izidórt megemlítve, kiknek egy szép idea lebegett szemük előtt, melyet realizálva a magyar haza szolgálatába lehetett volna állítani. Az idő elmúlt, s nézete szerint jelen helyzetben a felekezetek

¹⁴³ Főrendiházi Napló I. kötet, X. országos ülés, (1892. július 5.) 59.

távolabb kerültek egymástól, mint korábban. Reálisan nincs meg az esélye az egyesülésre, de gondolata lezárásaként egy magasabb célt, a haza szeretetét, annak közös oltárát jelöli meg, hol minden ember összeforthat egy cél érdekében.

Az 1892-es törvény végül megtartotta az 1868. évit, s kimondta az elkeresztelés megtiltását is.

A püspök, utolsó főrendi házi útjára betegen ment, de mint mondta: „nekem életem sem drága, csak hogy elvégezzem a szolgálatot, melyet vettem az Úrtól.”¹⁴⁴ 1895. november 2-án délután kettő órakor, életének 69. évében agyhártyalobban hunyt el.¹⁴⁵

7. Pap Gábor utóélete az emlékezetben

Halála mélyen érintette az egész magyar protestáns világot. Életében becsülte, tiszteletben tartotta mindenkinek vallásos meggyőződését, így a más felekezetek hívei tiszteletét is kivívta. Temetésekor a protestánsokon kívül más egyházak képviselői is igen nagy számban búcsúztak – például: az „izraeliták kivétel nélkül mind bezárták üzleteiket”¹⁴⁶ – tőle. Élete folyamán vérével, közéleti és társadalmi tevékenységével, egyházkormányzói tehetségével nagy jelét adta hazafias buzgalmának. Az eléje tornyosuló feladatokat megértéssel, kompromisszumkészséggel, de az egész nemzet érdekét figyelembe véve igyekezett megoldani.

Tudományszeretéből adódóan szenvedélyesen gyűjtötte a könyveket. Nagy becsben tartott 40 ezer forintot érő könyvtára volt, különösen a reformáció elejéről való primitív nyomtatványokból volt ritka kollekciója,¹⁴⁷ mely számos unikumot tartalmazott.¹⁴⁸ Emellett a régészet is érdekelte, s 3000 darabos éremgyűjteménye is volt,

¹⁴⁴ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 714.

¹⁴⁵ Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. november 5. Komárom, 4. oldal

¹⁴⁶ Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 708.

¹⁴⁷ Szinnyei József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n.

¹⁴⁸ N. sz., Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)

melyről még halála előtt rendelkezett, és azt szeretett iskolájára a Pápai Református Kollégiumra hagyta.

Halála után neve lassan eltűnt a magyar irodalom hasábjairól. Élete munkásságáról csak időközönként tűnnek fel újabb munkák. A reformkor nagyjai mögött ott állt, s mint Közvitéz című versében írja: „Küzd, s hirt teremt a vész hullámiban, - De érdemét el ritkán ismerik, - Az érdeme, ha szolgál-lelke van.”¹⁴⁹ Pap Gábor érdeme, hogy szolgál-lélekkel, szolgálta gyülekezetét, egyházmegyéjét, egyházkerületét és az egész magyarságot. Mindvégig hű maradt a szabadságharc eszméjéhez, annak dicső napjait ápolva, felidézve, de a kor szavát megértve munkálkodott hazája boldogulásáért. Apja örökéből táplálkozva, mindig a kompromisszum, az együtt cselekvés, az összefogás pártján állt. Személye gyülekezetei, szűkebb pátriája és politikustársai körében nagy tiszteletnek örvendett. Nem vezérszónok volt, nem akart állandóan a középpontban lenni, és minden kérdésben véleményt nyilvánítani, mivel ő annál sokkal távolabbra szegezte tekintetét. A magyar történelemre-politikára tán nem gyakorolt oly mély hatást, mint tette azt néhány kortársa, de mindenképpen hatott a felszín alatti lassú folyamatokra. Toleranciájával, közéleti szerepvállalásával – Enying, Veszprém, Pápa, Komárom – népnevelési, pedagógiai felvilágosultságával mindig és mindenkor a nemzet kulturális, szellemi és anyagi felvirágoztatásáért küzdött. Nevének, emlékének ápolása számos, - élete folyamán egy-egy meghatározó időszaka folytán – település feladata lenne, kellene legyen. Az 1989-es változások az önkormányzatok és az egyházak vonatkozásában ismét meghozták a szabadságot. Újra felértékelődtek értékeink, melyek ápolása kötelességünk. Pap Gábor életét Vilonyán, a szülői ház falán – paplak - emléktábla idézi fel. Pápán a református templomban mellszobra látható, míg Észak-Komárban a családi parcellánál a sírköve tekinthető meg. Munkás élete nem tűnt, nem tűnhetett el nyomtalanul...

¹⁴⁹ H. Sz. L., Közvitéz, Naplók, i. m. 201.

8. Köszönetnyilvánítás

Munkánk elkészülte több hónapos előkészület, adat- és anyaggyűjtés eredménye. A megvalósulást ezen idő alatt sokan segítették.

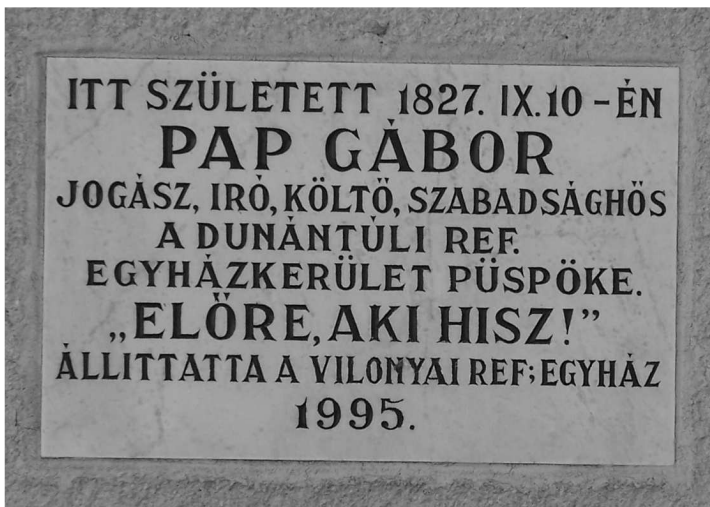
Köszönetünket fejezzük ki a források felkutatásában nyújtott segítségért Vincze Lászlónénak, Csapó Jánosnak, Vér Lászlónak és feleségének Irénke néninek. Vilonyán, az eklézián még meglévő relikviák, fényképek, valamint a templom részletes bemutatásáért Velegi Hajnalkának.

Intézmények közül köszönjük az Eötvös Károly Megyei Könyvtár Helytörténeti Könyvtárának, Az Országgyűlés Könyvtárának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak, valamint a Pápai Református Levéltárnak és kollégáinak a segítségét.

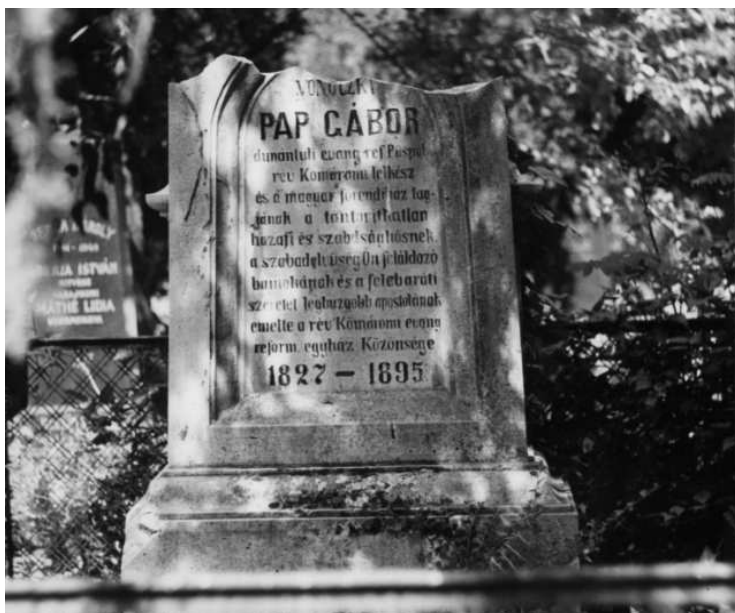
Nyomtatásba való megjelenését Vilonya Önkormányzata segítette.

4. kép: PAP GÁBOR PÜSPÖK AJÁNDÉKA SZÜLŐFALUJÁNAK

5. kép: PAP GÁBOR EMLÉKTÁBLÁJA A VILONYAI LELKÉSZLAKÁS FALÁN

2. kép: PAP GÁBOR SÍRJA KOMÁROMBAN

IRODALOM

Jegyzet:

- Gergely András (szerk.) Magyarország története a 19. században. Budapest 2003.

Irodalmak és források

- Balassa Benő, A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században, Csepak 1997.
- Balogh Ferencné, Harmath István emlékezete, Veszprém, 1990.
- Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. MTA Bp. 1996.
- Bona Gábor (szerk.) A szabadságharc katonai története, Zrínyi Kiadó, 1998. 163.
- Deák István, A törvényes forradalom, 1983.
- Dr. Beszteri Béla (szerk.) Veszprém megyei honismereti tanulmányok V. 1978. 40.
- Dr. Dornyai Béla, Bakony, Budapest 1927.
- Dr. Paczolay Gyula, Pap Gáborról, Élet és Tudomány, XXXII. Évfolyam, 46. szám (1977. XI. 18.) 1442. és 1466.
- Dunántúli Protestáns Lap, Hatodikévfolyam 45. (Pápa, 1895 november 10.) 707-716.
- Főrendiházi Napló I. kötet, X. országos ülés, (1892. július 5.) 56-64.
- Gesztelyi Tamás (szerk.) Egyházak és vallások a mai Magyarországon, Akadémia kiadó Bp. 1991.
- H. Szabó Lajos, Naplók, Versek, Levelek a szabadságharc korából, Pápa 1998.
- Karl Hensi, Az egyháztörténet kézikönyve, Osiris Kiadó Budapest, 2000.
- Kelecsényi Gábor (szerk.) Bécsi tudósítások 1848-ból, Új Tükör, XVI. évfolyam, 1. (1979) 46. – A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, 135/1982 - K.II. 2617.
- Képviselőházi Napló 1875-1878 III. kötet 34-44.
- Képviselőházi Napló 1875-1878 V. kötet 357-381.
- Képviselőházi Napló 1875-1878 VI. kötet 297304.
- Képviselőházi Napló 1875-1878 IX. kötet 22-45.
- Megemlékezés Pap Gábor halálának centenáriumáról, 1995. nov. 5. Komárom, 6.
- N. a., Magyar írók élete és munkái, X. kötet, h. é. n. 282.

- N. a., Új magyar Athenás újabbkori Magyar Protestáns Egyházi Írók Életrajz-gyűjteménye, H. é. n. [1874-1895], 314.
- N. sz. Szabadelvűség, kötelességérzet, vallási türelem (1990)
- Pap Gábor levele Bocsor Istvánhoz, Vilonya 1875. február 3. - Szabó György (szerk) A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kéziratkatalógusa, O. 1096/24
- Pap Gábor, Esperesi szózat, Vilonya 1869. december 20. A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, – K. II. 1562
- Pap Gábor, Költemények, Veszprém 1870. A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, - B. I. 1257 zgb
- Pap Gábor, Nyilatkozat, Balton-Füredi Napló, 1861. 8. szám 61.
- Pap Gábor, Balaton-vidék Naptár 1862-re, Veszprém
- Pap Gábor: Beszámoló 1893. szeptember 8. A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, jelzet nélkül
- Pap Gábor: Beszédék (Pápa, 1896.) A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, K. IV. 6490
- Pap Gábor: Emlékbeszéd a Rév-Komárom körüli hősileg vívott csatákban dicső halállal elesett honvédek porrései fölé, Herkálypuszta 1878. november 1. A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, jelzet nélkül
- Pap Gábor: Érdem-koszorú Nagy Mihály érdemvirágából 1878 A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, K. II. 1564 b
- Pap Gábor: Ünnepi beszéd 1881. A Dunántúli Református Egyház Könyvtára, Pápa, B. I. 1257 zgb
- Pap Gábor: Veszprémmegye. Falusi Gazda (1861. II. félév 3. szám-1866. I. félév)
- Pásztor Emil, A tizenötödik aradi vértanú, Kossuth Könyvkiadó 1979.
- Református egyházügy, Veszprém, II. évfolyam (1876. június 18. 25.szám)
- Szinnyi József, Magyar írók lexikona, CD változat, é. n.
- Vasárnapi Újság, XXI. évfolyam, 37. (1874)

Internet források:

- www.reformatus.hu/egyhaztort/tortenet.htm - 2006.02.27.
- http://72.14.203.104/search?q=cache:ejXeIPLOuqUJ:mek.oszk.hu/02100/02185/html/241.html+elkeresztel%C3%A9s&hl=hu&gl=hu&ct=clnk&cd=7&lr=lang_hu - 2006.04.02.
- www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al892_97/index.htm - Halász Sándor (szerk.) Országgyűlési almanach - 2006.03.18.

TARTALOM:

1. Bevezetés	1.
2. Pap Gábor ifjúkora	2.
3. Pap Gábor a szabadságharcban	7.
4. Pap Gábor tevékenysége a kiegyezésig	17.
4.1. Vallás és oktatás az önkényuralom éveiben	17.
4.2. Lelkészi évek	19.
5. Állam és egyház	25.
5.1. A dzalista politika a XIX. Században	25.
5.2. Vallás és közoktatás a kiegyezés után	26.
6. Pap Gábor tevékenysége a kiegyezés után	29.
6.1. Esperes	29.
6.2. Országgyűlési képviselő	32.
6.3. Püspök	37.
6.4. A főrendi ház tagja	39.
7. Pap Gábor utóélete az emlékezetben	42.
8. Köszönetnyilvánítás	44.
Képek	44.
Irodalom	46.
Tartalom	48.

Készült: „Pap Gábor református püspök élete és működése” című szakdolgozat alapján.

Eszterházy Károly Főiskola
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet
Modernkori Magyar Történelem Tanszék

A munkát konzulensként segítette Dr. Pap József főiskolai docens

Készítette Farkas Béla (EGER 2006)

A címloldalon: **PAP GÁBOR** - H. Szabó Lajos: Naplók versek levelek a szabadságharc korából. Pápa 1998. 210.